

УДК 902:001.891(477.8)(092) О. Черниш

**“ЕПОХА ЧЕРНИША”
У ВИВЧЕННІ ПАЛЕОЛІТУ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ
(ДО 90-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ОЛЕКСАНДРА
ПАНКРАТОВИЧА ЧЕРНИША, 1918–1993)**

Олександр СИТНИК

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна
e-mail: sytnyk@farlep.lviv.ua*

Описується життя і наукова діяльність відомого львівського палеолітознавця О. Черниша. Наведені головні біографічні дані, подано аналіз розвідкових робіт в долині Середнього Дністра в 1940–1960-х роках. Головна увага звернута на комплексні археологічні дослідження еталонних палеолітичних стоянок Молодове-I, Молодове-V та Кормань-IV, що велися у 1960–1980-х роках. Підкреслене важливе значення співпраці О. Черниша з представниками різних природничих наук, найперше І. Іванової з Москви.

В додатку подані деякі листи до О. Черниша відомих вчених – П. Єфименка, М. Рудинського, С. Бібікова, П. Борисковського, І. Іванової, І. Шовкопляса.

Ключові слова: Наддністрянщина, палеоліт, Західна Україна, Львів, археологічні дослідження, Молодове.

25 грудня 2008 р. Олександр Панкратович Черниш святкував би 90 років від свого дня народження. Пішов він від нас на 75-ому році життя – ще повний сил, творчих задумів і наукових планів. О. Черниш відомий в українській науці найперше, як плідний і досвідчений польовик, дослідник знаменитих палеолітичних стоянок Середньої Наддністрянщини (фото 1). Він був доктором історичних наук, професором, довголітнім завідувачем відділу археології колишнього Інституту суспільних наук АН УРСР – тепер Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Але був він і своєюрідною “епохою” у дослідженні палеоліту (і мезоліту) західноукраїнського краю. Можна сказати, що він став фундатором, основоположником справді наукового вивчення найдавнішого минулого великого волино-подільського і прикарпатського регіону. Треба, зрозуміло, відзначити кількох його попередників ще міжвоєнного періоду – Леона Козловського, який писав про палеоліт Галичини, але не досліджував його в полі; про Юрія Полянського, який, навпаки, відкрив багато пам'яток палеоліту в полі, але мало написав про них; про Л. Савицького, який розкопував відому стоянку Городок на Волині. Велике значення мали наукові розробки С. Круковського, який узагальнив палеоліт Польщі, включаючи і

Східну Галичину, лідера палеолітичної школи з Ленінграду П. Борисковського, котрий написав підсумовуючу велику працю “Палеоліт України”, що вийшла в світ 1953 р. (але який вів лише епізодичні розвідки в долині Дністра). Можна згадати М. Рудинського, П. Єфименка, С. Бібікова, які також в якійсь мірі прилучилися до вивчення палеоліту Західної України (це не аналізуючи вкладу уже пізніших палеолітознавців – В. Савича, Л. Кулаковської, М. Клапчука та ін., і не враховуючи великої кількості науковців, які вивчали палеоліт Закарпаття, починаючи з 1969 р.).

Головним палеолітознавцем львівської археологічної школи фактично впродовж усієї другої половини ХХ ст. був, безперечно, Олександр Черниш, який однаково багато працював в полі і писав велику кількість узагальнюючих праць. Він відкрив найбільше пам’яток палеоліту (принаймні, в Україні), найкраще дослідив найголовніші з них (принаймні, на рівні свого часу).

Про Олександра Панкратовича написано порівняно мало¹, не залишив він після себе розгорнутої автобіографії чи хоч би якихось нотаток спогадів. Не маємо ми ніяких “тестаментів” і щодо його наукової спадщини – без сумніву, він планував ще довго жити, багато написати, узагальнити майже 50-річні дослідження палеоліту і мезоліту Наддністрянщини.

Влітку 1993 р. друга дружина його, Євгенія Євгенівна, поїхала до родичів у Ленінград. А він залишився сам. І не знав, що смертельно хворий. Ще ввечері, напередодні відходу в небуття, говорив у відділі археології про застуду (а це був інфаркт!). Смерть була раптовою і порівняно легкою.

Народився він у сім’ї сільських інтелігентів у кінці 1918 р. Село називалося Холми, що містилося у теперішньому Корюківському р-ні Чернігівської обл. Тут він провів свої ранні дитячі роки, які, мабуть, нічим суттєвим не відрізнялися від того напівголодного довоєнного життя інших сільських дітей. Збереглися деякі родинні фотографії. На одній з них, за 1928 р., сфотографований батько Олександра серед інших чоловіків – “Органів керування Кустовецького с.-г. Кредитного товариства”. На іншій фотографії за 1936 р. бачимо маму Олександра – лікаря Конотопської педіатричної дитячої профілактичної амбулаторії. (Можливо, сім’я деякий час жила в Конотопі?). І найцікавішою є спільна родинна фотографія з підписом на звороті “Дорогим родителям от детей на память. Вера, Саша. Конотоп. 1934. 1. VII”, на якій зображені батько, мати, Олександр, мабуть, молодша сестра Віра (?) і ще невідома жінка (фото 3). Доповнює цей

¹ *Filip J.* Enzyklopadisches Handbuch zu Ur- und Frühgeschichte Europas. – В. II. – Prag, 1966; *Ситник О.* Олександр Черниш і Молодове // МДАПВ. – Львів, 1998. – Вип. 7. Постаті української археології. – С. 21–23.; *Ситник О., Грибович Р., Мацкевий Л.* Пам’яті Олександра Черниша // МДАПВ. – Львів, 1998. – Вип. 7. Постаті української археології. – С. 5–13.

ансамбль фотографій окремих портрет 15-річного Олександра з підписом “Дідусю і бабусі від Сашка. 23. XII. 33 р. О. Черниш. м. Конотоп” (фото 2).

Насправді інтелігентне родинне середовище вплинуло на добре навчання у школі і на те, що одразу після її закінчення 1936 р. він поступив на перший курс історичного факультету Київського державного університету ім. Т. Шевченка.

Невідомо звідки взялося захоплення археологією (мабуть, як і у більшості з нас – з художньої літератури), але уже під час навчання в університеті Олександр Черниш, будучи студентом III-го курсу, влаштувався на роботу у відділ первісної історії тоді Центрального історичного музею в Києві. Мабуть, завдяки цій роботі він потрапляє в експедицію Т. Пассек ще до війни. У переліку усіх своїх експедицій першою він називає експедицію Т. Пассек, а уже другою, у 1939 р. – історичного музею (експедиція досліджувала трипільські пам’ятки на дніпровських кручах в околицях Києва).

А потім 5 страшних літ війни.

В “Анкеті ветерана Великої Вітчизняної війни” від 15. 05. 1985 р. О. Черниш пише, що в липні 1941 р. був мобілізований до Червоної Армії на “Юго-Западный фронт” і служив як “старший телеграфист у 822 артполку гаубичной батареи на пункте наблюдения”, “принимал участие в обороне левобережья Днепра”. А в “Личной карточке” цього ж часу скупко зазначає – “попал в окружение и был взят в плен. После освобождения из плена был призван в ряды Советской Армии. Демобилизован в конце 1945 г.”.

Між тим, не все було так просто.

Колишній професор Ростовського-над-Доном університету Михайло Міллер (1883–1968), який займався історією радянської археології в еміграції, подає цікаві дані щодо долі Олександра Черниша². Покликаючись на нього, Сергій Білокінь 1992 р. пише: “Перед війною в київському Історичному музеї працював археолог Олександр Черниш, який під час війни потрапив до німецького полону. Щойно визволившись, О. Черниш приїхав до Гехштету, де тоді перебував український археологічний інститут, а в гехштетському замку – вивезені німцями з України археологічні колекції. Перебувши тут кілька днів, О. Черниш раптом зник, а невдовзі винирнув в Україні, де почав писати невеличкі замітки в журналах”³.

Виглядає так, що М. Міллер наводить факт зникнення О. Черниша після полону з Німеччини і повернення в Радянський Союз як примусову акцію спеціальних радянських служб, що займалися емігрантами в Європі.

² Міллер М. В справі зникнення проф. В. Петрова // Шлях перемоги. – Мюнхен, 1956. – 8 липня. – Ч. 28. – С. 2.

³ Білокінь С. Довкола таємниці // Віктор Петров. Походження українського народу. – Київ, 1992. – С. 178–179.

Цим фактом М. Міллер підтверджує “силове повернення” і Віктора Петрова в Радянську Україну.

Не знаємо напевне, чи можна вірити наведеному факту, але відомо, що О. Черниш знав за життя про цю публікацію (нагадаємо, що він помер у 1993 р.) і, за спогадами працівників відділу, посміювався над нею, проте й не заперечував.

Як би не було, примусово чи добровільно (!), після полону потрапив він до... штрафного батальйону.

В багатьох людей склалося враження, що Олександр Панкратович усе своє життя чогось боявся, остерігався, жив непомітно, скромно. Він уникав “воєнних тем”, не оповідав про своє перебування у полоні (на відміну від свого колеги і сусіда Бориса Тимошука). Мав єдину військову нагороду – медаль “За победу над Германией” (згідно тієї ж “Анкети ветерана Великої Вітчизняної війни” від 15.05.1985 р.). Пізніше отримував стандартні нагороди “50 лет Советской Армии”, “60 лет Советской Армии”, “30 лет Победы”. Війна залишила глибоку рану в душі Олександра і ця рана ятрила, не заживала усе його життя. Як він зумів вижити, кажуть, в Освенцімі (?), але ще й після того пройти штрафбатальйон без великих поранень?

Олександр Панкратович ні разу не виїздив за кордон, хоч його запрошували неодноразово з різних європейських країн. У той час для виїзду за кордон необхідні були дозволи і документи з відповідних установ і служб Москви, але звертатись туди О. Черниш не міг собі дозволити. Ще одне непряме, правда, свідчення якоїсь непоправимої біди, що сталася з ним після звільнення з полону.

Працівники відділу археології, які близько знали О. Черниша, прожили з ним багато років поряд, відзначали його наполегливість (впертість – в доброму значенні цього слова), його незламність переконань і морального духу. Заодно – його майже дитячу безпосередність і наївність.

Я познайомився з Олександром Панкратовичем 17 лютого 1977 р., коли приїздив до Інституту суспільних наук у Львові як представник Тернопільського краєзнавчого музею (разом із Ігорем Петровичем Геретою), щоб відібрати тернопільські колекції матеріалів для нової експозиції. Ця точна дата відзначена у такій собі “Книзі обліку перебування у відділі археології співробітників інших наукових установ СРСР та закордонних вчених”, яку вів власноруч О. Черниш. В ній зафіксовані усі поважні (і не досить) вчені, в тому числі відзначена і моя особа.

Пізніше, 1979 р., я став його заочним аспірантом і часто приїздив до Львова у різних справах. Але найкраще особистість розкривається в експедиціях, у яких пізнаєш людину з різних сторін. Мені пощастило досліджувати з Олександром Панкратовичем мустьєрські горизонти Молодого-I (1978–1984) і верхній палеоліт Оселівки (1985–1986). Траплялися часи дощових сезонів, коли ми вдвох проводили довгі спільні вечори у приміщенні школи (чи сільської ради), де квартирувалася

експедиція. І тоді я старався “розговорити” Олександра Панкратовича, щоб побільше взнати про його особисте життя і наукову діяльність. Але це рідко коли вдавалося. Про себе він не любив і не хотів говорити, про інших вчених висловлювався стримано і загальними фразами. Весь час був насторожі...

Батьки його на той час жили в Сосниці на Чернігівщині, за кілька хат від садиби Олександра Довженка. У відділі О. Черниш оповідав, що в дитинстві не раз бачився зі знаменитим письменником. Багато сторінок ранніх юнацьких років О. Черниша назавжди уже втрачена. Невідомо, наприклад, чому кілька фотографій (одна – разом з батьками) 1934 і 1936 рр. зроблена в м. Конотопі Сумської обл., якщо сім'я мешкала в Сосниці?

Після демобілізації з лав армії у кінці 1945 р. О. Черниш повертається до Києва, де знаходить довоєнних колег і знайомих, влаштовується на роботу в Інститут археології АН УРСР. Він налагоджує зв'язки з Москвою, з друзями, що працювали в експедиції Т. Пассек ще до війни, і уже 1946 р. розпочинає власні археологічні дослідження палеолітичної стоянки Володимирівка на Кіровоградщині (як окремий загін Трипільської археологічної експедиції ІМК АН СРСР та Інституту археології АН УРСР під загальним керівництвом Т. Пассек).

В ці роки він повністю присвятив себе польовим роботам, обійшовши обидва береги середньої течії Дністра “вздовж і впоперек” (фото 4). Крім того, 1946 р., керував роботами Вихватинського загону Інституту археології АН УРСР та Молдавського філіалу АН СРСР (далі ІА та МФ). Отже, три експедиції тільки одного тяжкого повоєнного року (а це ж звіти, карти, схеми, фото, малюнки сотень речей тощо).

У 1947 р. він стає уже начальником Кам'янець-Подільської розвідкової експедиції ІА АН УРСР. Далі розкопує Володимирську, виконує обов'язки заступника начальника Трипільської археологічної експедиції ІМК АН СРСР та ІА АН УРСР. Брав участь в експедиції на Дніпрельстані (фото 5).

В наступному році О. Черниш здійснює власні розвідкові роботи на Дністрі, знову є заступником Трипільської маршрутно-розвідкової експедиції і в цей же час пише кандидатську дисертацію на тему “Володимирівська палеолітична стоянка”. Провівши ще один польовий сезон розкопок у Володимирівці, він успішно захищає кандидатську роботу 1948 р. На той час йому ще не виповнилося й 30-ти років (при цьому не рахуймо 5 літ війни).

Здається, що власне у Трипільській експедиції під загальним керівництвом Т. Пассек з Москви сформувався О. Черниш як самостійний польовий дослідник. Експедиція вела роботи практично кожен сезон з 1946 по 1951 р. В цій експедиції Олександр познайомився з ученицею Т. Пассек, москвичкою Катериною, яка невдовзі стала його дружиною і увійшла в науку як Катерина Черниш – визначний дослідник неоліту і трипільської культури, зокрема, Наддністрянщини. Обоє Черниші пізніше стали основою львівської археологічної школи кам'яного і мідно-кам'яного віку. У зазначений період різними дослідниками на Дністрі велися розкопки таких відомих

трипільських поселень, як Поливанів Яр, Ленківці, Петрени, Берново-Лука, Лука-Врублівецька та ін.

У 1949 р. розпочинаються дослідницькі роботи на стоянці Бабин-I на Дністрі. Продовжуються ці роботи і 1950 р. У цьому ж році О. Черниш був відряджений на далеку Волгу як начальник Об'єднаної комплексної карстово-спелеологічної експедиції Міністерства вищої освіти СРСР. У нас дуже мало інформації про ці роботи і конкретні результати розвідок.

Однією з найвідоміших стоянок середнього і пізнього палеоліту (і мезоліту) Східної Європи є стоянка Молодове-V, честь відкриття якої і широкі польові дослідження належать Олександрові Панкратовичу Чернишу.

Місцезнаходження зафіксоване у західних околицях с. Молодове Сокирянського р-ну (до 1970-х рр. – Кельменецького р-ну) Чернівецької обл. в ур. Голий Щовб (чи Додач) і назване “Молодове-V” (пункти Молодове-I–III відкриті румунськими дослідниками І. Ботезом та Н. Морошаном у довоєнний період; Молодове-IV – пізньопалеолітичне місцезнаходження в західних околицях села, в ур. Під Стінкою, виявлене О. Чернишом 1948 р.).

Під час розвідок 1948 р. О. Черниш вперше зібрав на поверхні мису колекцію крем'яних артефактів, що за зовнішнім виглядом належала до палеоліт-мезолітичного віку. На пам'ятці 1949 р. закладено шурфи, в одному з яких виявлено кілька кременів, а також проведено зачистку плейстоценових відкладів 16-метрової стінки Воронового яру, що прорізає терасу зі східного боку мису. У стінці яру на різних глибинах траплялися кістки викопних тварин: мамонта, ведмедя, зубра (визначення І. Підоплічка) і окремі крем'яні артефакти. Таким чином пам'ятка була введена у науковий обіг як багатощарова палеоліт-мезолітична стоянка. Основні роботи на ній розпочнуться значно пізніше і будуть пов'язані зі Львовом, з Інститутом суспільних наук АН УРСР, куди Олександр та Катерина Черниші переїдуть 1950 р.

Для того, щоб зрозуміти, чому О. Черниш переїхав з Києва до Львова, треба зупинитися на деяких моментах історії Львівського відділу Інституту археології АН УРСР, заснованого 8 лютого 1940 р.

Після війни впроваджується нова система наукової роботи, контролю, звітності, підвищення ідейного рівня і т. д. У відділі 1944 р. працювали фактично Маркіян Смішко, Іван Старчук та Казимир Маєвський. Усі вони одночасно викладали і у Львівському університеті. Однак, Казимир Маєвський уже 1945 р. виїздить до Польщі; 1950 р. помирає І. Старчук, йде на пенсію Й. Пеленський. Із старих довоєнних професійних археологів у Львові залишається лише М. Смішко. Одночасно у відділ приходять багато нових місцевих наукових дослідників-початківців. У 1946 р. – Олексій Ратич, дещо пізніше – Олександр Фенін, Петро Завада, Валентина Кравець, Йосип Дідик, Сергій Судаков, Олена Бійовська, не враховуючи численний допоміжний персонал – Лариса Крушельницька (як художник-кресляр), фотограф Орест Костюк, топограф Вітольд Манастирський, бібліотекарка

Тетяна Плаксієв, секретарка Євгенія Вінтоняк, лаборант Євген Гук та ін. Більшість з цих нових працівників не мали археологічної, а то й історичної освіти (за винятком Олександра Феніна, який у 1940-х роках учився на кафедрі археології історичного факультету Львівського університету).

У 1949 р. розпочалася чергова “сталінська чистка”, яка “змела” багатьох перспективних дослідників – кількох осіб заарештовано і вислано до Сибіру, інших звільнено з роботи. Ще одні не витримали психічного і морального тиску: зійшов з розуму Олександр Фенін, покінчив самогубством Євген Гук. Одним словом, у відділі наступила справжня криза з кадрами. Відділ наприкінці 1949 р. реформують у “групу”. З 1950 р. – це Львівська група археології Інституту археології АН УРСР. Пішли чутки про закриття і цієї групи. Однак ситуацію знову врятувала Москва – уже 1950 р. стало відомо про проект заснування у Львові нового Інституту суспільних наук АН УРСР, який об’єднав би різних спеціалістів гуманітарного профілю⁴.

Тому-то 1950 р. дирекція Інституту археології АН УРСР в Києві прийняла рішення про укріплення Львівської групи археології новими свіжими кадрами “незападєньського” походження. Крім того, були й інші причини, чому Олександр та Катерина Черниші, а з ними і Юрій Захарук з дружиною потрапили до Львова.

Мабуть, їх поява була зумовлена не лише самим бажанням, але й “партійним обов’язком” підняти палеоліт і загалом археологію у Наддністрянщині.

Отже, треба сказати, що львівська археологія мала давні традиції, великі здобутки і досягнення, справжню наукову школу, яка приваблювала сюди різних спеціалістів. Згідно деяких документів, до Львова планували переїхати в 1950-х роках В. Довженок і В. Гончаров (з умовою, що їм нададуть житло)⁵.

Наступний важливий етап розвитку археології у Львові і загалом у західноукраїнському краї пов’язується із утворенням Інституту суспільних наук, який був заснований постановою Ради Міністрів СРСР 21 лютого 1951 р. і постановою Президії АН УРСР. Звичайно, усі штатні працівники Львівської групи Інституту археології АН УРСР автоматично перейшли до відділу археології ІСН АН УРСР.

Таким чином, у новосформованому відділі археології ІСН АН УРСР на початок 1950-х років визначились спеціалісти за головними археологічними періодами. Палеолітом і мезолітом Наддністрянщини і загалом заходу

⁴ *Ситник О.* Львівська археологічна школа у період потрясінь та випробувань (1939–1951) // АДЛУ. – Львів, 2006. – Вип. 9. – С. 106–133; *Його ж.* Польові дослідження Львівського відділу Інституту археології АН УРСР (1940–1950) // АДЛУ. – Львів, 2007. – Вип. 10. – С. 254–287.

⁵ *Ситник О.* Львівська археологічна школа... – С. 106–133; *Його ж.* Польові дослідження Львівського відділу Інституту археології... – С. 254–287.

України займався О. Черниш. Неоліт і енеоліт (трипільська культура басейну Середнього Дністра) вивчала його дружина – К. Черниш, трипільську культуру та інші енеолітичні культури Волині досліджував Ю. Захарук. Трипільську культуру Поділля вивчала В. Кравець, ранньозалізний вік та культури римського часу уже тривалий час досліджував М. Смішко, давньоруським періодом займався О. Ратич.

На початку свого подружнього життя обоє Чернишів поринають у вир експедиційного та наукового археологічного життя (фото 7, 8). У них народжується донька Таня. Але москвичка Катерина так і не прижилася в Україні, не приросла душею до Львова і серцем – до Олександра. Між тим її усі любили, вона була душею і ангелом-охоронцем для багатьох “западенців”, що потрапляли під пильне око “органів”. І справді, як росіянка, москвичка, секретар комсомольської організації в Інституті, вона багатьох врятувала від передчасної загибелі. У 1960 р. (за спогадами Лариси Крушельницької) Катерина Черниш чи “Ріна”, як її називали близькі друзі, виїхала до Москви наглядати за тяжко хворою Т. Пассек і... не повернулася, хоч все життя підтримувала теплі дружні стосунки з Олександром та іншими львів'янами.

1950–60-ті роки для молодого “впертого” Олександра Черниша були часом його сходження на палеолітичний Олімп, часом його найважливіших відкриттів і досягнень. Кожного року він кілька місяців проводив в полі, відкривши за цей час сотні нових палеолітичних (і не тільки) пам'яток в басейні Дністра, на Поділлі і в Закарпатті.

У 1951 р. утворюється нова Дністрянська палеолітична експедиція ІСН АН УРСР під керівництвом Олександра Панкратовича, яка увійде в історію як одна з найрезультативніших палеолітичних експедицій Європи. Продовжуються розкопки стоянки Молодове-V і нової пам'ятки Вороновиця-I на Дністрі; 1952–1953 рр. ведуться широкомасштабні розвідувальні роботи в Молдавії.

Олександр Черниш 1951 р. досліджує нову стоянку на Дністрі – Вороновицю, Молодове-V, продовжує розкопки Бабина-I.

У 1952 р. – знову Вороновиця, а також Молдавська археологічна експедиція, у якій він є начальником палеолітичного загону.

1953–1954 роки – розкопки Вороновиці-I і Молодового-V. На 1955–1956 та 1957–1958 роки припадають чи не найпотужніші і найцікавіші розкопки палеолітичних стоянок Молодового-I і V. В цей же час він відкриває печеру Баламутівку з настінними малюнками, які датовано мезолітичним часом (фото 6).

На пам'ятці Молодове-I, яка фактично була відома ще з довоєнного часу, коли тут проводили розвідки румунські природознавці, 1955 р. вперше розпочинаються польові роботи. Пам'ятку відкрив геолог І. Ботез 1928 р. в ур. Байлова Рипа; потім у 1930-х роках тут проводили шурфування І. Ботез та Н. Морощан, які відкрили рештки великих кісток мамонта і крем'яні вироби

мустьєрської індустрії. У 1940-х роках Олександр Черниш веде детальні обстеження району пам'ятки, виявляє окремі кремені на поверхні, але культурного шару не знаходить.

І лише 1954 р. геологічний загін під керівництвом Ірини Костянтинівни Іванової з Москви відкриває рештки культурних шарів палеоліту у Байловій Рипі, що дало підстави для початку (1955) великої епопеї під назвою “житлобудування мустьєрців молодовських стоянок” (фото 9). Розкопки велися у 1956–1958 роках, але 1959 р. став епохальним у дослідженні Молодого-І. Тут, на глибині понад 10 м від поверхні, на площі 210 м² вперше у світовій практиці на відкритому поселенні неандертальців були виявлені і детально досліджені рештки довготривалого житла овальної форми, зовнішні краї якого були обкладені черепами, бивнями, лопатками та великими трубчастими кістками мамонтів. В середині приміщення відзначена концентрація крем'яних решток первинного і вторинного розщеплення (понад 20 тис. виробів на площі 40 м²).

Це відкриття дуже швидко стало відомим у багатьох країнах Європи, завдячуючи насамперед співпраці Олександра Панкратовича з Іриною Костянтинівною Івановою, яка була в той час секретарем Комісії з вивчення четвертинного періоду АН СРСР у Москві, знала іноземні мови, підтримувала тісні контакти з багатьма науковцями світу. Результати робіт в Молодому були опубліковані на англійській і французькій мовах у провідних європейських виданнях, що відразу ж піднесло престиж львівської археології (фото 10). Роботи на Молодому-І (з перервами) проходили фактично аж до 1984 р. (останній рік досліджень в долині Дністра перед остаточним затопленням 1985 р.). Тут відкрито, за спостереженнями О. Черниша, рештки кількох довготривалих жител неандертальської людини, так само обкладених великими кістками мамонта і понад 60 тис. крем'яних знахідок. У 1982 р. вийшов у світ збірник статей спеціалістів різних природничих наук, які висвітлили низку питань екології первісної людини Молодого-І (і її культури – велика стаття О. Черниша). Збірник організований і виданий під патронатом INQUA – Комісії з вивчення четвертинного періоду АН СРСР. Головна заслуга у публікації книги “Молодова І. Унікальное мустьєрское поселение на Среднем Днестре” належить, без сумніву, Ірині Івановій.

Треба сказати, що ще 1958 р. (за сприянням і організацією тієї ж І. Іванової) на стоянках Молодого була скликана спеціальна Комісія відомих географів, геологів та археологів у складі Г. Горецького, А. Москвітін, О. Величка, О. Рогачова, Е. Вангенгейм, І. Іванової, В. Попова та О. Черниша, яка відзначила непересічне значення цих палеолітичних пам'яток і необхідність подальшого їх дослідження. Олександр Панкратович вів облік усіх вчених, хто відвідував його розкопки. Так от, крім членів Комісії, Молодове-V за час його дослідження (до 1965 р.) відвідали такі науковці, як В. Муратов, Б. Поршнев, В. Бондарчук, І. Підплічко, В. Громов,

К. Нікіфорова, Н. Кінд, Л. Алексеєва, П. Заморій, В. Чердинцев, В. Петрунь, В. Мотуз, А. Давид, С. Бібіков, Т. Пассек, Ю. Захарук, І. Шовкопляс, Н. Праслов, М. Анікович, В. Баран, Н. Кетрару, Г. Григор’єва, С. Смірнов, Б. Тимошук, Н. Бадер, М. Смішко, К. Черниш, Г. Нікітіна. Постійну участь в розкопках приймали Л. Крушельницька, В. Цигилик, В. Савич. Серед тих, хто пізніше відвідали Молодове-І, можна додатково назвати Л. Корнієць, С. Цейтліна, В. Гладиліна, Л. Кулаковську. Зрозуміло, що це не повний перелік.

Починаючи з 1954 р., на пам’ятках палеоліту долини Дністра постійно працював геологічний загін Комісії з вивчення четвертинного періоду АН СРСР під керівництвом І. Іванової (фото 13). На розкопках 1958 р. вела роботи палеонтолог З. Вангенгейм. Стратиграфію нашарувань вивчали А. Москвітін, Г. Горєцький, В. Попов, А. Величко (1957 р. – М. Муратов). Результати геологічного вивчення пам’ятки були зафіксовані у вигляді спеціального протоколу.

Матеріали багат шарової палеолітичної стоянки Молодове-V опубліковані Олександром Чернишом та Іриною Івановою у десятках статей та у монографічних виданнях, однак багато аспектів цієї унікальної пам’ятки залишаються не висвітленими. Стратиграфічна колонка Молодового-V стала своєрідним еталоном і реперним орієнтиром, до якого прирівнювалися інші важливі пам’ятки Середнього Подністров’я – Молодове-І, Кормань-IV, Кетроси, Врубівці і Косоуци.

За час робіт на пам’ятці виявлено 20 різних культурних горизонтів, що залягали на глибині від 0,5 до 11,0 м від поверхні. Найнижчі культурні шари, що датуються мустьєрською добою, досліджені на площі 256 м², пізньопалеолітичні – на площі 750 м² і мезолітичні – на площі 970 м². Комплексні дослідження за участю багатьох спеціалістів різних природничих дисциплін увінчались виходом у світ колективної монографічної праці “Многослойная палеолитическая стоянка Молодова V. Люди каменного века и окружающая среда” (1987 р.), у якій центральне місце займає стаття О. Черниша про археологічні роботи на пам’ятці. Набагато раніше, ще 1961 р. опублікована книга О. Черниша “Палеолітична стоянка Молодове V”, у якій підсумовані результати досліджень на 1960 р.

Ми приділяємо так багато уваги двом молодовським пам’яткам середнього і верхнього палеоліту тому, що справді подібних пам’яток відкритого типу у Європі не знайти (це неодноразово відзначали такі авторитетні дослідники, як Януш Козловський, Вадим Ранов, Поль Езарте, Жан-Мішель Женест, Ліліан Меньян та ін.). Це стосується як повноти стратиграфічної колонки верхнього плейстоцену, так і багатства та збереженості археологічних решток.

Уже на кінець 1950-х років Олександр Панкратович підготував докторську дисертацію на тему “Пізній палеоліт Середнього Придністров’я”, яку успішно захистив 1960 р. Рік раніше (1959) у серії “Труды Комиссии по

изучению четвертичного пери ода” (т. XV) вийшла друком фактично велика монографія О. Черниша під тією ж назвою, що й дисертація, яка стала своєрідною віхою у вивченні палеоліту Східної Європи.

Усі 1950-ті роки (аж до 1964 р.) дослідник проводить в полі по кілька місяців. Майже кожен рік він копає багаточисельні стоянки Молодове-V і Молодове-I, проводить широкомасштабні розвідки. Деякий “перепочинок” від молодовських пам’яток настав 1965 р., коли О. Черниш досліджує стоянки Атаки-I і Атаки-VI на Дністрі (Чернівецька обл.); 1966–1968 роки – стоянки Оселівка-I–III. Науковець вперше 1968 р. починає дослідження досить перспективної пам’ятки Кормань-IV. Цього ж польового сезону він організовує розвідки в Закарпатській і Тернопільській обл., внаслідок чого на карті палеоліту з’являються десятки нових пунктів збору кам’яних колекцій. У Закарпатті він працював ще 1972 р.

Олександр Черниш 1962 р. стає завідувачем відділу археології ІСН АН УРСР і ці обов’язки він виконуватиме 24 роки поспіль – до 1986 р.

Багато людей відзначали м’якість, безпосередність, майже наївність О. Черниша у “життєвих” побутових, сімейних питаннях і поряд з цим глибоку переконаність, волю і впевненість у питаннях наукових. Він міг 5 раз переписувати яку-небудь статтю, годинами, днями сидіти, прикипівши в одній позі до стільця, над читанням наукової літератури, роблячи тільки йому зрозумілі виписки.

Почерк він мав жахливий. Його могла читати лише друкарка Дара, але і та, частенько мало не плакала, розшифровуючи “клинописні каракулі” Олександра Панкратовича. Нерідко, коли вона приносила йому його ж писаний текст, він сам сміявся – “га-га-га”, але розшифрувати його також не міг.

Він багато і вперто писав, сторінка за сторінкою, тексти своїх статей і книг. Він повторювався, переписував одні і ті ж фрази-штампи, але наполегливо, систематично, цеглинка за цеглинкою, будував “археологічний палац палеоліту Дністра”, у який він, зрештою, заховувався, замурувався, втікаючи від тогочасного тоталітарного світу, хоч був “партійний” (правда, прийняли його в партію досить пізно, у 47 років).

Працював він постійно, “захланно любив свій палеоліт” – як сказала одного разу Лариса Іванівна Крушельницька. Ця риса характеру допомогла йому втриматися, вистояти і зробити багато корисного в науці.

Останні два роки своєї польової діяльності О. Черниш провів в Оселівці на Дністрі, розкопуючи пам’ятки Оселівка-I і II (1985 і 1986). Коли 1987 р. фінансування на польові роботи в ІСН призупинились повністю, О. Черниш у поле не виїжджав. Але виглядав він добре, був бадьорий, веселий. Мав надію завершити ще одну працю про останні роки дослідження Молодового-I (дослідження 1980-х років).

Однією з найважливіших робіт О. Черниша є монографія “Ранний і середній палеоліт Придністров’я”, яка вийшла друком 1965 р. в Москві в тій

же серії “Труды Комиссии по изучению четвертичного периода” за сприянням Ірини Іванової. Як на мій погляд, у цій праці найповніше охарактеризовані найнижчі шари двох молодовських стоянок, найкраще виконані рисунки кременів, подані повні плани і профілі знахідок. Ця книга найчастіше цитується дотепер при аналізі середнього палеоліту басейну Дністра.

Ще однією опорною палеолітичною пам’яткою Середньої Наддністрянщини стала стоянка Кормань-IV (фото 12), яку Олександр Панкратович досліджував у 1969–1974 роках (хоч сама пам’ятка була відома ще з довоєнних часів). Відкрита і частково досліджена тими ж І. Ботезом, Н. Морошаном та Амброжевічем. Як і на молодовських стоянках, тут простежено десяток верхньопалеолітичних горизонтів і два найнижчі шари мустьєрського віку, два шари мезоліту. Кормань-IV стала першою, комплексно вивченою та всебічно проаналізованою пам’яткою, результати якої опубліковані ще 1977 р. у збірнику “Многослойная палеолитическая стоянка Кормань IV на Среднем Днестре”. Збірник виданий до X Конгресу INQUA, що проходив у Великобританії 1977 р.

Не менш важливими були розкопки інших палеолітичних та мезолітичних стоянок – Оселівки, Атак, Фрумушки, Бабина, Вороновиці та ін. Внаслідок розвідкових робіт Олександр Панкратович відкрив 220 нових археологічних місцезнаходжень. Застосовуючи методи картографування та каталогізації, вчений опублікував кілька наукових каталогів пам’яток палеоліту та мезоліту (“Карта палеоліту УРСР // Наукові записки Інституту суспільних наук”, 1954, т. II; “Палеолит и мезолит Приднестровья”, 1973).

Окремим напрямком наукової діяльності були дослідження мезоліту Наддністрянщини. Спираючись на розкопані матеріали лише своїх стоянок, він виділив кілька хронологічно послідовних фаз розвитку мезоліту, що знайшло відображення у його монографічній роботі “Стародавнє населення Подністров’я в добу мезоліту” (1975).

Таким чином, наддністрянські пам’ятки зайняли чільне місце в історії науки не лише як палеолітичні стоянки, але й як опорні пункти четвертинної геології Східноєвропейської рівнини. В результаті спільних досліджень О. Черниша та І. Іванової розроблена єдина геостратиграфічна та хроноперіодизаційна модель розвитку природи та суспільства від кінця середнього палеоліту (початку верхнього плейстоцену) до неоліту, майже впродовж 100 тис. років. Ця схема в багатьох аспектах не застаріла і сьогодні.

Одним із важливих досягнень О. Черниша як довголітнього завідувача відділу археології академічної установи усього західноукраїнського регіону стала організація, редагування і публікація кількох важливих підсумовуючих праць. Перша частина колективної двотомної монографії “Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (доба первіснообщинного ладу)” вийшла у світ 1974 р. Через два роки з’явилася друга частина “Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час”

(Київ, 1976). Ця праця знаменувала собою певні підсумки розвитку археології у Львові за майже столітню історію, починаючи з кінця XIX ст. Між тим, на 70% у ній представлені результати досліджень на західноукраїнських землях у повоєнний період, за останні 30 років. Треба відзначити, що це була перша зведена, узагальнююча праця з історії первісного, ранньо- та пізньосередньовічного населення Західної України, у якій послідовно в хронологічному порядку висвітлювалися найважливіші аспекти матеріальної та духовної культури носіїв різних археологічних епох та періодів.

Важливо, що це було перше в Україні наукове видання довідниково-підручникового характеру про стародавнє минуле окремого великого регіону. Ці книги дійсно стали підручниками і посібниками для кількох поколінь студентів усіх вузів Західної України.

За ініціативою О. Черниша і під його безпосереднім керівництвом у 1980-х роках колективом відділу археології було підготовлено і опубліковано трьохтомне видання “Археологічні пам’ятки Прикарпаття і Волині” – фактично каталог пам’яток, але скільки в ній зібрано інформації, особливо в джерелознавчому та бібліографічному аспектах. Ці книги дотепер є єдиним каталогом пам’яток величезного географічного регіону Західної України.

Багатолітня і цілеспрямована діяльність вченого дістала заслужене визнання в Україні і за кордоном. Він був представником Комісії з палеолітичного житлобудування Асоціації з вивчення доісторії при ЮНЕСКО, членом Комісії з вивчення четвертинного періоду АН СРСР, членом спеціалізованих рад із захисту дисертацій та ін. Він брав активну участь у багатьох конгресах, симпозиумах і конференціях, на яких його виступи завжди відзначалися новизною поставлених проблем і глибиною аналізу археологічних джерел.

Повернемося до уже згаданої на початку статті “Книги обліку перебування у відділі археології співробітників інших наукових установ СРСР та закордонних вчених”, яка заповнювалася переважно самим О. Чернишом. Ця “Книга” складається з двох частин (двох зшитків). Перша датується часом з 1956 до 1968 р. включно, друга – з 1968 по 1984 р. Звернемо увагу переважно на спеціалістів кам’яної доби, які приїздили до Олександра Панкратовича у 1950–60-х роках до Львова, щоб побачити “на живо” колекції крем’яних чи кістяних знарядь з Молодового, Корманя чи інших пам’яток.

Розпочинає “Книгу” приїзд Вальдемара Хмелевского 1956 р. (тоді – наукового працівника музею Лодзі, Польща); 1957 р. приїздить Антон Точек, директор Інституту археології Словацької АН (Нітра); 1958 р. – Ян Махнік, науковий працівник Інституту історії матеріальної культури ПАН (Краків); 1958 р. – Миколай Джамбазов, професор, науковий працівник Народного музею в Софії; Іржі Граля, науковий працівник Народного музею в Празі; 1959 р. – Богуслав Кліма, тоді науковий працівник філіалу Інституту археології в Брно (Чехія); Василь Любін, ст. н. сп. ЛВІА Інституту археології

СРСР (Ленінград); Геннадій Григор'єв, студент ЛДУ (Ленінград); 1960 р. – Мітя Бродар, науковий працівник секції археології Сербської АН (Любляна); 1961 р. – Тадеуш Сулімірський, професор Лондонського університету; Ян Філіп, віце-президент АН Чехословацької СР; Юрай Барта, науковий співробітник Інституту археології Словацької АН (Нітра); Тадеуш Журовський, завідувач відділом охорони археологічних пам'яток Міністерства культури ПНР (Варшава); 1962 р. – Микола Кетрару, науковий працівник відділу археології Інституту історії Молдавської АН (Кишинів); Дмитро Телегін, ст. н. співробітник Інституту археології АН УРСР; 1964 р. – Василь Збеневич, наук. прац. Інституту археології АН УРСР; 1964 р. – Ян Гурба, д-р, ад'юнкт кафедри археології Люблінського університету; Микола Праслов, аспірант ІА АН СРСР; Галина Григор'єва, лаборант ІА АН СРСР; 1965 р. – Януш Козловський та Е. Домбровська, з кафедри археології Ягеллонського університету (Краків); Галина Смирнова, Костянтин Бернякович, Микола Анісюткін, Іван Шовкопляс (Інститут археології АН УРСР); 1966 р. – Юрій Колосов (Інститут археології АН УРСР); Джон Нандріс, викладач східноєвропейської преісторії Інституту археології Лондонського університету.

Далі відзначимо лише, що 1967 р. у відділі археології працювали С. Смирнов, В. Станко, Д. Крайнов, Б. Рибаків, С. Бібіков, Ю. Кухаренко, І. Винокур, М. Тіханова, В. Дергачов; 1968 р. – С. Березанська, А. Бобринський, Т. Кондукторова та ін.

Не маємо можливості навіть згадати усіх відомих вчених, які відвідали Львів, щоб познайомитися з матеріалами відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР в той період, коли відділом керував Олександр Панкратович Черниш (очевидно, назріла потреба у монографічному виданні історії західноукраїнської археології).

25 грудня 2008 р. працівники відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у тісному колі друзів та колег відзначили 90 років з дня народження і 15 років з дня смерті Олександра Панкратовича Черниша. Поклали квіти на могилу, оглянули презентацію фотографій з різних періодів життя та діяльності вченого, зробили поминки, згадали особливі риси його характеру, кумедні і жартівливі історії з експедиційного життя. Він був Людиною і Вченим, зі своїми кращими сторонами і своїми вадами (як і усі ми, зрештою), але він мав свою особливу Долю, яка його боронила і оберігала, додавала сил і мужності усе витерпіти, пройти через війну, полон, штрафний батальйон і стати відомим вченим, автором десятка монографій і понад 300 наукових та науково-популярних статей, автором епохальних відкриттів палеолітичних стоянок на Дністрі.

Листи та коментарі

Серед багатьох не архівованих документів, що потрапили до моїх рук після смерті Олександра Панкратовича, виявилася досить товста пачка листів до вченого від різних науковців, рідних та близьких. Одразу впадає у вічі випадковість збірки листів. Окремими листами він, без сумніву, дорожив – зберігав їх і цінив. Інші залишилися не знищеними з різних обставин. За його майже 50-літню наукову діяльність таких листів набралось би у десятки разів більше (якщо би він зберігав їх свідомо).

Ми вибрали також лише деякі з них, які проливають світло на наукові стосунки вчених, відображають позабуті факти. Подаємо в оригіналі, в більшості випадків не цілі листи, а ті фрагменти, що стосуються О. Черниша і його колег, які розкривають “кухню” та “задвірки” археологічної науки. Олександр Панкратович, даючи відповідь своїм друзям, інколи зберігав собі друковані (рідко – писані) копії, які також становлять певний інтерес для розуміння різних сторін взаємин поміж людьми.

Олександр Черниш та Ірина Іванова

Оцінюючи вклад Ірини Костянтинівни Іванової в дослідження геології та палеогеографії долини Дністра в районі пам’яток Молодове-І та Молодове-V, можна без перебільшення говорити про її провідну роль у дослідженнях О. Черниша, насамперед, у публікації його основних монографій з палеоліту Наддністрянщини. Фактично, за винятком монографій на українській мові 1961 та 1975 років, що видані “Науковою думкою” у Києві, всі інші спеціальні монографії вийшли в “Трудах” Комісії з вивчення четвертинного періоду у Москві, незмінним секретарем якої впродовж тривалого часу була Ірина Костянтинівна. Вона скорочувала, редагувала, поправляла як могла кострубаті тексти О. Черниша, особливо у російськомовному варіанті. Не секрет, що Черниш писав “важко”. До цього він ставився поблажливо, кожен раз відзначаючи, що треба дати роботу ще й літературним редакторам. І справді, в архіві дослідника знаходимо 3–4 варіанти “направлених” редакторами текстів його статей.

Найраніший лист від І. Іванової, що зберігся в епістолярній спадщині О. Черниша, датується 28 травня 1957 р. Він стосується видання матеріалів верхнього палеоліту середньої течії Дністра (що вийшла друком 1959 р.). У травні 1957 р. цю роботу в Москві затверджено лише обсягом 15 др. арк., у зв’язку з чим необхідно було терміново провести скорочення тексту. У відповідь О. Черниш просить Ірину Костянтинівну самій провести скорочення, оскільки він не має ідентичного тексту.

“Если Вы не сможете произвести необходимые сокращения в тексте третьей главы (снять нужно, по-видимому около 110 стр.), то может быть Дебеч может это сделать? Он очень оперативный человек и может это сделать быстро. Если это невозможно, то срочно (авиабандеролью) вышлете мне текст третьей главы и я сделаю сокращение здесь за несколько дней”.

Із цього листа можемо зробити висновок про те, що Олександр Панкратович уже тоді розраховував на допомогу Іванової і довіряв їй.

“Можете все спокійно вибрасувати, оставляя самое существенное” (з листа – *авт.*). Очевидно, він мав тісні дружні стосунки з Г. Дебецом, якщо міг просити зробити для нього таку роботу, як скорочення тексту власної книги.

Розділ III, який О. Черниш просив “почистити”, називається “Обзор позднепалеолитических памятников Среднего Приднестровья”, у якому йдеться про пам’ятки пізнього палеоліту з підйомними матеріалами. Тут, дійсно, можна було скоротити багато тексту. А книга, що планувалася до видання – це була перша монографія в “Трудах КИЧП” (вип. XV), “Палеолит Среднего Приднестровья” (Москва: Изд-во АН СССР, 1959) загальним обсягом майже 24 др. арк. (правда, із цієї кількості треба забрати 7–8 др. арк. великої роботи І. Іванової “Геологические условия нахождения палеолитических стоянок Среднего Приднестровья” – с. 215–278). От і вийшло, що для фактично монографічної праці О. Черниша “Поздний палеолит Среднего Приднестровья” дісталось 15–16 др. арк. (с. 5–214).

Характеризуючи листи Ірини Костянтинівни Іванової, хотілось би відзначити їх конкретність і ясність викладу, делікатність і коректність висловлювань. З іншого боку, їх цікаво читати. Ось деякі поширені цитати з її листа від 4 жовтня 1961 р.:

“Дорогой Александр Панкратьевич!

Все собираюсь написать Вам обстоятельное письмо о Конгрессе, с которого я вернулась только 23. IX., но московские дела, как всегда, не дают покоя, так, что не сердитесь, что не написала сразу. Поездкой в целом довольна. Имею теперь представления о четвертичной геологии всей Польши, от самой северной точки на побережье Балтики до крайнего юга в Татрах. Экскурсия длилась 14 дней, которые были хотя и очень утомительны, но крайне насыщены самими разнообразными впечатлениями.

Интересен был и сам Конгресс, хотя большое количество секций работавших одновременно, не давало возможности послушать все, что хотелось. Я слушала преимущественно доклады на археологической секции (а до Конгресса была на “лессовом” симпозиуме в Люблине и “лессовых” экскурсиях). Археологов на Конгрессе было немного и все преимущественно с геологическим уклоном. Были Солецкий (США), Беем-Бланке, Торфер, Швабеднесен, Фридрих, Вормингтон, Чаапелла, де Люмлей, Конигсвальд, Бурдые, Траель-Смит, ну, и конечно, все польские археологи (кроме Савицкого, который на заседаниях секций не появлялся).

Валериан Инокентьевич [Громов – *авт.*] и Александр Иванович делали доклады на русском языке, с небольшим английским резюме. Прения были только по докладу В. И., Бадера и Сукачева о Сунгире. Ряд польских археологов сомневался в даваемой этой стоянке геологической датировке и задавал очень каверзные вопросы.

Мой доклад, который по моей просьбе должен был быть переведен на немецкий язык – перевели на английский. Отправляясь на Конгресс, я приняла решение читать его по-русски, но по ходу дела все-же “перестроилась”, делала его на английском языке, а объяснения к диапозитивам давала по-немецки. Форма доклада получилась в связи с этим неважная, но содержание как будто бы понравилось, и важно было то, что все-таки все поняли о чем шла речь. Вопросы задавали:

Кенигсвальд – были ли сделаны радиоуглеродные анализы мусьерских углей (угли, кстати, я таки передала через Ван дер Флерка в Гронинген);

Кальке (из Веймера) – о фауне млекопитающих;

Ю. Козловский [мається на увазі Януш Козловський – *авт.*] – об археологической датировке VII–X горизонтов стоянки Молодова V. Этому мне пришлось еще раз подчеркнуть (об этом говорилось в докладе), что я не археолог, а геолог и принимаю археологические датировки даваемые Вами. Геологию этих слоев я ему объяснила подробно.

Очень пожилой польский профессор, когда-то работавший во Львове (забыла фамилию) спросил о том, почему живя в Москве я работаю на Днестре, так далеко (!). После того, когда я объяснила, что работаю там потому, что там очень интересно и мне очень нравится – он сменил свою ядовитую улыбку на довольно приветливую.

С оценкой доклада, точнее геологических выводов, выступали Хмелевский и Беем-Бланке. Оценка была вобщем положительная, и говорили они довольно длинно.

Вопросы и высказывания вероятно продолжались бы еще, но следующий доклад после моего (Р. Шильда) должен был быть в другом помещении, в музее, а времени было уже немного, так что председатель всех очень торопил в автобус – который давно уже ждал у подъезда. Так, что на этом все кончилось, разговоры продолжались уже в автобусе, причем многие выражали желание приехать в СССР.

Обменяться визитами (по крайней мере сделать такую попытку) мы договорились с археологами и геологами, работающими в Веймаре и изучающими Эрингсдорф и Таубах. Предполагается, что они сначала пригласят к себе небольшую группу (Громова, Никифорову, меня, Вас и М. М. Герасимова), а потом мы их к себе, в Советский Союз.

Обмениваться работами с Вами выразили желания Р. Солецкий, ведущий раскопки в пещере Шанидар в Сев. Иране, и де Люмлей, молодой французский археолог. Адреса их прилагаются. У Солецкого нет никаких Ваших работ, у де Люмлея есть статьи из Бюллетеня № 24 и Краткие сообщения Института археологии УССР с нашей статьей о жилищах.

Между прочим, де Люмлей, хотя доклада не делал, но после мне рассказывал, что им обнаружено в Франции мусьерское жилище. Это навес и под ним каменная выкладка квадратной формы. Материалы его еще не опубликованы.

Во время экскурсии после Конгресса я постаралась посмотреть как можно больше стоянок, отделяясь иногда для этого от своей группы.

Удалось посмотреть дюнную стоянку Витов, пещеры Козьярню и Нетопежову, которые копает В. Хмелевский. Разрезы этих стоянок обработаны довольно тщательно. Кроме того, из Кракова я ездила в специальную экскурсию по палеолиту Верхней Силезии, где работает Козловский и где было показано несколько стоянок разного возраста. Они показались мне очень бедными. Находятся, как правило, в переотложенном состоянии”.

Дуже цікаво читати ці листи, яким майже 50 років. Але для нас важливіше інше – це сам виклад Ірини Костянтинівни, її турбота про палеоліт – геологію дністрянських стоянок, доведення результатів до зарубіжних колег з Європи і США, зокрема таких як Р. Солецкі чи Кенігсвальд, Беєм-Бланке та інших.

Офіційна рецензія на цей форум, опублікована 1962 р., так і називається: “Вопросы геологии палеолита и истории ископаемого человека на VI Конгрессе Международной ассоциации по изучению четвертичного периода (INQUA) в Польше”. В ній не так цікаво показаний хід Конгресу, як у приватному листі до О. Черниша. В рецензії І. Іванова подає повноцінну характеристику доповідей і коментарі до них з офіційної позиції тогочасної науки СРСР. Уже тоді дослідниця висловила цікаве зауваження, яке ми розвиваємо сьогодні: “Если принять точку зрения В. И. Громова о неравномерном развитии культур на Западе и на Востоке Приднестровье должно тяготеть уже к западноевропейской области”⁶.

Не на одній такій міжнародній конференції І. Іванова пропагувала Молодове-I чи Молодове-V, Кормань-IV.

Ще один типовий лист І. Іванової до О. Черниша від 5 листопада 1972 р.:

“Дорогой Александр Панкратьевич,
извините, что долго Вам не писала. Совершенно замучилась с делами Комиссии. И недавно прошёл у нас большой Симпозиум вместе с Комиссией по абсолютному возрасту – были доклады и по молодым отложениям.

В Румынию я съездила хорошо (Вы, наверное, получили мою открыточку с дороги?). К сожалению, стоянок каких либо на месте нам посмотреть не удалось, но у археологов мы были и смотрели материал из Рипичени. Поразительно как там то, что они считают мустье, не похоже на молодовское. В верхнем слое там крупные остроконечники с двусторонней обработкой и мелкие дисковидные нуклеусы. Имеются две даты: около

⁶ *Иванова И. К.* Вопросы геологии палеолита и истории ископаемого человека на VI Конгрессе Международной ассоциации по изучению четвертичного периода (INQUA) в Польше // Бюллетень Московского общества испытателей природы. Отдел геологический. – Вып. 5. (Отдельный оттиск). – 1962. – С. 13.

29 тыс. лет для этого слоя и 35 тыс. лет для более низко расположенного. Может быть верхний слой и не мустье?

Раскопки там ведёт Паунеску, но его самого мы не видели – он был в поле.

Я отдала часть углей из XI слоя Кормана для передачи в Гронинген. Не знаю, что из этого выйдет, т.к. это должно быть сделано через третьи руки (в Румынии никого из Голландии не было). Кроме того, имеется договорённость с Лабораторией ГИНа, где теперь работают как будто бы очень надёжные люди, о том что они сделают ряд определений для Кормана, в том числе и слоя XI. Обещали сделать за этот сезон. Сейчас мы разбираем угли. На прошлой неделе для этого был приглашен даже специальный человек.

С работой Вашей (публикующейся) всё пока в порядке. Однако, назревает время, когда с Вас по-видимому потребуются уточнение местоположений, там, где это можно. Очень Вас прошу просмотрите весь текст с этой точки зрения. Я, например, знаю, что для нескольких стоянок в районе Рашкова у Вас есть более детальные описания. Не помню только, где они опубликованы. И во всех других случаях – проверьте, пожалуйста, каждый пункт. А то я продвигу возможность всяких нареканий, особенно со стороны Ленинградских археологов.

Что же касается монографии о Кормане IV, то я надеюсь, если всё будет благополучно, что её можно будет включить в план редакционной подготовки будущего года. Не будете ли Вы возражать, если на следующий сезон туда приедет со мной кто-нибудь из пыльцевиков?

Недавно у меня был в гостях (проездом) К. Валох. И несколько раз я видалась с четой Габори, которые долго гостили в СССР. Они очень симпатичные. В Румынии нас принимала с большой теплотой Мария Бибири.

16. XI. я наверное буду в Киеве, на заседании Четвертичной Комиссии. Не собираетесь ли Вы туда?"

Наступний лист Ірини Костянтинівни стосується питань організації та проведення рятувальних робіт на пам'ятках археології долини Дністра, які мають бути затоплені у зв'язку зі спорудженням Дністровської ГЕС.

Ще у 1974 р. Олександр Черниш відновив роботи на стоянці Молодове-I, які було припинено 1963 р. Ця пам'ятка вивчалася аж до 1984 року включно (1985 р. Молодове-I, Кормань-IV були затоплені водами Дністрянського водосховища).

Враховуючи перспективу затоплення цих пам'яток, у 1975 р. створена Дністрянська палеолітична новобудівна експедиція Інституту археології АН УРСР та Інституту суспільних наук АН УРСР, начальником якої призначено Олександра Панкратовича Черниша (окрім загони цієї експедиції очолювали також Л. Крушельницька, В. Циглик та І. Іванова).

Головна увага дослідження була зосереджена на вивченні мустьєрських культурних шарів Молодового-I, особливо шару IV, в якому найповніше представлена плейстоценова фауна. Кісткові скупчення тут сягали 0,5 м

потужності, утворюючи (за міркуванням науковця) окремі житла, господарські споруди і складні житлово-господарські комплекси. Але виділені Міністерством та Академією наук України кошти були мізерними і не давали можливості розгорнути справді рятувальні роботи. Олександр Панкратович у ті роки неодноразово піднімав питання недостатнього фінансування експедицій, звертаючись у різні органи та установи, адже безцінні для науки пам’ятки палеоліту назавжди будуть втрачені. Не обійшлося і без підтримки Ірини Іванової та інших впливових людей.

23 травня 1978 р. Ірина Костянтинівна писала:

“Дорогой Александр Панкратьевич,

посылаю Вам копии писем, отправленных по адресам. Реакции на них пока нет и Б. С. Соколов из Киева ещё не вернулся.

Была у Б. А. Рыбакова. Он не находит возможным обращаться к Б. Е. Патону минуя Институт археологии в Киеве. Поэтому договорились, что мы составим проект его письма к К. К. Артеменко.

Ленинградцы, которые также обеспокоены судьбой Днестровских стоянок, звонили И. И. Артеменко по телефону и узнали от него, что в начале июня в Киеве состоится заседание с распределением средств на полевые работы, на которое Вы будете вызваны. По-видимому, будет что-то вроде докладов о результатах проделанных работ. Так что – готовьтесь.

Но мне кажется, что имеющиеся там в Институте деньги очень невелики и нужно добиваться специальных ассигнований именно для Ваших стоянок. Ведь и верхний палеолит в Кормане IV также очень жаль, тем более, что там уже всё подготовлено для раскопок.

В пятницу 26. V. в Институте археологии будет защита Ю. Мочанова. Я там буду и, по-видимому, вместе с О. Н. Бадером, который также очень обеспокоен судьбой Ваших стоянок, пойду к Б. А. Рыбакову ещё раз. Очень важно, чтобы его письмо попало в Киев до намечаемого там заседания. Вот так обстоят дела.

Буду Вас держать в курсе всего дальнейшего и Вас попрошу также сообщать обо всех новостях.

И. И.

P.S. Сообщите, пожалуйста, были ли из Вашего Института письма в Киев по поводу финансирования работ и значимости стоянок”.

Один із останніх листів дослідниці до О. Черниша дуже короткий і сумний. Справді, після цієї трагічної події І. Іванова весь час хворіла і через три роки померла.

“Дорогой Александр Панкратьевич,

Получила от Вас и телеграмму, и письмо. Но, увы, нахожусь сейчас в недвижимом состоянии. 13 июня я упала (в Институте, зацепившись ногой за кресло и ударившись боком о шкаф), сломала ногу в ступне и повредила грудную клетку. Нахожусь дома. Нога до сих пор в гипсе, а рёбра очень болят. Так, что все путешествия мои в этом году отменяются.

Очень интересуюсь, как Вы там живёте и работаете. Мне звонила Галя Коцман и рассказывала, что Вы были в Молодове. Держите меня, пожалуйста, в курсе дел. Есть ли успехи в Оселивке? Как погода?

Желаю Вам успешной работы. Всем, кто меня знает, привет.

Ваша И. Иванова

6. 07. 85

P.S. Ваши тезисы по Совещанию о геохронологии четвертичного периода пошли в печать (делами Комиссии я продолжаю заниматься, находясь дома)”.
І останній лист, який зберігся у О. Черниша, датовано 4 квітня 1986 р. Мова в ньому йде про видання останньої спільної праці різних природничиків і археолога про результати міждисциплінарних досліджень найважливішої пам’ятки палеоліту в долині Дністра – Молодове-V. Так уже вийшло, що перша, найповніше досліджена стоянка, польові роботи на якій призупинено ще 1964 р., комплексно опублікована найпізніше – у 1987 р. Це справді подвижницька робота, яку провела І. Иванова в останні роки свого життя.

“Дорогой Александр Панкратьевич,

как Вы съездили в Ленинград? Делали ли там доклад, и как его приняли? Что там было нового и интересного? Почему не заехали в Москву?

Ваш текст по Молодово V (за сокращением которого я просидела три недели) передан на перепечатку... Исправить эту работу на перепечатку было нелегко т.к. Вы прислали нам экземпляр от очень плохой ленты и с правкой это получилось очень грязно. Я постаралась сокращение сделать так, чтобы работа не проиграла от этого.

Всего нас оказалось восемь авторов. Пашкевич ещё пока ничего не прислала. А кроме неё и нас с Вами имеются статьи Алексеевой о фауне, Куликовой о палеомагнетизме, Губина о палеопедологии, Мотуза о моллюсках (требует переделки) и Садчиковой (сотрудница Н. В. Ренгартен) по литологии.

Что касается рисунков, то сразу могу Вам сказать, что два из них нужно сейчас же переделать, точнее, один переделать, а другой прислать в большем размере.

Имеются в виду: 1) рис. 4 разрез раскопа, в котором приведены абсолютные даты и места расположения культурных слоёв. Пожалуйста, сделайте его заново и дайте вычертить. В условных обозначениях и на рисунке почву со слоём 10а, 9–10 и 7 нельзя показывать одним знаком. Две первые из них черноземного типа, а с 7-м горизонтом связана зона оглеения и оглинивания, которую собственно почвой назвать нельзя. Дайте на неё особый знак. На самом рисунке покажите культурные слои с арабскими номерами и для верхних слоёв (а то получился разнобой, которого нет в тексте). Следов фауны и пр. на рисунок наносить не стоит. Абсолютные даты представьте по другому: в виде отдельного столбика – колонки сбоку, на

которм були би нанесені тільки номери слоїв і відповідуючі їм датировки. Так буде краще. І це потрібно зробити швидко! Другий малюнок – план культурних рештків ХІ шару. Їго потрібно дати в оригіналі або в значно більшому розмірі, щоб всі деталі були добре видні. При здачі роботи в Видавництво ймовірно будуть претензії і до інших малюнків.

Всього доброго. І. І.”

Безперечно, тандем Черниш – Іванова увійшов у науку як приклад довголітньої співпраці археолога та геолога, що дала вагомі результати у питанні історії первісної людини і навколишнього середовища. Разом вони підняли палеоліт України (зокрема, Наддністрянщини) на високий міжнародний рівень.

Олександр Черниш і Петро Єфіменко

З П. Єфіменком Олександр Панкратович мав теплі дружні стосунки, але давалася взнаки значна вікова різниця і соціальне походження. Ще в червні 1958 р. О. Черниш запросив його відвідати молодівські палеолітичні пам’ятки. На що отримав таку відповідь:

“Очень благодарен Вам за любезное приглашение. Боюсь, что вряд-ли смогу им воспользоваться. Сейчас мне приходится избегать дальних поездок, тем более в такое жаркое время года. Конечно, очень хотелось бы посмотреть в натуре такие замечательные памятники. Но, что поделаешь”.

Написано на бланку “Дійсний член Академії наук Української РСР Петро Петрович Єфіменко, 1 июля 1958, м. Київ, вул. Челюскінців 4/7, тел. 934–59” і від руки дописано “Ленинград, Невский пр. 60, кв. 3, тел. А–5–19–93”.

Маємо копії окремих листів Олександра Черниша до Петра Єфіменка, що датуються 1960 р. Це рік, коли Олександр Панкратович готується до захисту докторської дисертації і шукає опонентів. Зрозуміло, що такий науковий “кіт”, як П. Єфіменко в якості опонента був би досить впливовою фігурою на захисті.

У своєму проханні до П. Єфіменка він пише таку фразу: “У меня возникла следующая просьба к Вам: так как я думаю данную работу о позднем палеолите Днестра защищать как докторскую диссертацию, то не согласились бы Вы быть одним из оппонентов? Для меня это было бы очень приятно, так как именно Вы первый в свое время (в 1946 г.!) меня направили изучать палеолит Днестра! Опубликованная работа свидетельствует, что из этой днестровской многолетней командировки кое-что вышло!” Лист до П. Єфіменка датовано 21 лютом 1960 р., трохи раніше вийшла в світ монографія О. Черниша “Поздний палеолит Среднего Приднестровья” (ТКИЧП, вып. 15, 1959), яку він і подав на захист як докторську.

Так от і відповідь на питання – чому О. Черниш зайнявся палеолітом Наддністрянщини? Коли 1946 р. він влаштувався на роботу в Інститут археології і мав співбесіду з П. Єфіменком – той рекомендував молодому досліднику зайнятися палеолітом Дністра. Отже, Петра Петровича Єфіменка

можемо в якійсь мірі вважати учителем Черниша. (П. Єфіменко був учнем Хв. Вовка в Петербурзі, так що усе повертається до українського палеоліту).

Цікаво, яку ж відповідь отримав О. Черниш.

“На Вашу просьбу могу ответить только, что Вы очевидно не учитываете сколько мне лет. Годы дело не шуточное. Я не чувствую себя настолько работоспособным, чтобы выступление по докторской диссертации было для меня легким делом. Это потребовало бы от меня слишком большого напряжения сил. Кроме того не могу скрыть от Вас и другого существенного для меня обстоятельства. Я в корне не согласен с авторами т. н. статистико-типологического метода и составлением подобных диаграмм. Когда-то Г. А. Бонч-Осмоловский называл палеолитический материал “руководящим ископаемым” четвертичного времени. Диаграммы Борда ничем не отличаются от “спектра пыльцы” которым пользуются палеоботаники. Но человек не ракушка и не пыльца.

Мне представляется очевидным, что мы стоим сейчас перед новым, очень плодотворным этапом в развитии нашей науки – главной нашей целью будет раскрытие тех основных, определяющих, вполне конкретных исторических образований, из которых складывается пестрая, многосоставная картина нашего позднего палеолита, его культуры...

Выступление в качестве Вашего оппонента потребовало бы от меня развернутой принципиальной картины “метода сравнительных диаграмм” современной буржуазной археологии. Лично же я предпочитаю выступать сейчас не с критикой, а позитивно, творчески раскрывать пути и задачи передовой советской науки”.

Звернемо увагу на дух часу, епоху – це ж приватний лист, але в ньому і “буржуазная археология” і “передовая советская наука”.

Таким чином ми вияснили, хто благословив Олександра Панкратовича на “Дністровську епопею”. Фінансувала ж усі ці роботи (до 1951 р.) Молдавська експедиція Інституту історії матеріальної культури з Москви під керівництвом Т. Пассек.

Олександр Черниш і Павло Борисковський

Одним з найцікавіших листів до О. Черниша є лист від Павла Йосиповича Борисковського від 1 січня 1958 р. (на самий Новий Рік), у якому він описує свої враження про поїздку до Чехословаччини і висловлює певні наукові погляди.

Він вартий того, щоб його процитувати чи повністю.

“Вас и Екатерину Константиновну [першу дружину Черниша – *авт.*] хорошо знают в Чехословакии. В частности, Юрий Неуступный из Национального Музея очень лестно отзывался в разговоре со мной о работах Екатерины Константиновны.

Впечатлений от поездки очень много, они еще не устоялись, и у меня, как и у Климмы, с которым мы встретились в Дольних Вестоницах вечером 15-го декабря, в голове еще изрядная каша. Слишком много впечатлений, тем

более, что помимо работы над коллекциями, я объехал всю страну от Праги до Кошице, побывал на Пржедмости, Мораванах, Гановцах, в Пекарне, Младече, Барца II и мн. др.

Все же кое-что уже могу сказать. В Чехословакии представлено, отсутствующее пока у нас, самое начало позднего палеолита, ступень, которая значительно предшествует таким памятникам, как нижний слой Костенок-I и которую можно непосредственно связать с поздним мустье типа Ильской и Шайтан-Кобы, к этой ступени относятся Ивановцы на Ваге, частично опубликованная Прошекком в его известной Вам статье “Селет в Словакии”, и некоторые другие памятники.

Селет Чехословакии – это не локальный вариант солютре, подобно донским и днестровским солютрейским находкам с их высокосовременными наконечниками, напоминающими неолит и бронзу, а нечто весьма примитивнее, архаичное. Теперь мне представляются убедительными попытки чехословацких археологов вывести их селет непосредственно из мустье.

Стоянки же типа Дольни Вестонице, Павлова – нечто гораздо более позднее...

Поздний палеолит Чехословакии обнаруживает множество поразительных аналогий позднему палеолиту СССР. В частности, уникальные шлифованные каменные линзы из Костенок IV имеют своих неопубликованных двойников в Павлове и в погребении Брно II. *Pieces esaiillees* и ножи костенковского типа, почти не публикуемые чехами, представлены во множестве их стоянок. Искусство Павлова очень близко Кирилловской, Елесеевичам, Костенкам II и т.д. и т.п. Но все это разбросанные аналогии. Стоянок-двойников, как, скажем, Костенки I и Авдеево, я не вижу. Думаю, что эти аналогии свидетельствуют не о миграциях отдельных общин, а об единстве исторического процесса на обширных территориях. Таковы некоторые мои впечатления.

Прием был исключительно теплый, дружеский. Бывал в гостях в разных домах – от вице-президента до лаборанта и колхозника. Познакомился с Абсолоном, был у него дома и привез много его уникальных работ.

С удовольствием принимаю Ваше предложение относительно совместной работы. Мои взгляды изложены, как и в моем докладе на четвертичной конференции, который Вы слышали, так и в статье в только-что вышедшем МИА № 59 (3-ий сборник Палеолит и неолит СССР). Думаю, что мы тут найдем общий язык. Загадка: почему у Вас на Днестре, как и повсюду, – четкая последовательность, а в Костенках бесспорный винегрет? Думаю, что “винегретные” колонки Костенок (Костенки I, Тельман, Маркина Гора) охватывают сравнительно небольшой отрезок времени (середина позднего палеолита) и отражают многочисленные переселения. Начало же позднего палеолита в Костенках вовсе не представлено, а конец позднего

палеолита (Боршево I – Боршево II) дает такую же четкую последовательность, как на Днестре.

Напишите, пожалуйста, Ваши соображения по поводу совместной статьи, но предварительно прочтите МИА 59 с их очень важными для этих проблем материалами”.

Не знаємо, що у відповідь написав Олександр Панкратович, але дуже скоро – 28 січня 1958 р. прийшов другий лист (на цю ж тему) від Павла Йосиповича. Ось його зміст:

“Многоуважаемый Александр Панкратьевич! Галя Смирнова сказала мне, что она уже выслала Вам МИА СССР с очень важными для нашей совместной работы материалами. Посылаю Вам также текст моего доклада на четвертичной конференции в Москве в мае 1957. Его положения, в основном, повторяют то, что я напечатал в МИА 59, но, все же, и это может пригодиться.

У меня не вызывают возражения напечатанные Вами вопросы для освещения в статье. Но мне представляется, что их трудно делить. Мне кажется, что пожалуй, лучше будет каждому из нас проработать эти вопросы, осветить их, а затем оба наброска статей или обе статьи слить воедино. В какой-то мере это будет двойная работа, но так или иначе необходима для каждого из нас.

Как Вы смотрите на это? В своем тексте я постараюсь, разумеется, максимально привлечь чешский материал, с которым я ознакомился. Вы в своем тексте, разумеется максимально привлечете днестровский материал. Костенковский материал теперь, после публикации в МИА 59, доступен в общем нам обоим. А затем будем объединять.

Я рассчитываю повидаться с Вами в конце февраля на Киевской конференции, М.б. к этому времени уже что-нибудь сделаем и покажем друг другу.

Мне представляется, что эта статья должна быть не столько полемической, сколько позитивной. Мне представляется, что важным качеством этой статьи должно быть широкое привлечение днестровских материалов (в плане Ваших двух последних обобщающих статей) и широкое привлечение зарубежных материалов. И того и другого нет в статьях наших оппонентов.

Один из важных моих тезисов: древнейшие комплексы Костенок, типа нижнего слоя Костенок I, отнюдь не архаичны, не содержат никаких мустьерских элементов и отнюдь не относятся к началу позднего палеолита, к тому началу которое представлено в Чехословакии (Ивановцы на Ваге), во Франции и в других местах. М.б. Радомышль даст это начало?

Моя студентка Мария Битири (Михалча), которая год назад гостила у Вас во Львове, успешно кончила и работает младшим научным сотрудником сектора палеолита Института археологии в Бухаресте, у Николаеску-Плошора.

Знаєте ли Ви роботи А. А. Величко, автореферат его кандидатской диссертации “Палеогеография эпохи верхнего палеолита бассейна Средней Десны”. – М. – 1957, и статью его “К вопросу о геологическом возрасте и стратиграфическом значении верхнего палеолита” – Известия АН СССР Серия географическая № 2, 1957. Посмотрите обязательно. Основной его (и Лазукова) тезис “Подразделениями верхнего палеолита нельзя оперировать в стратиграфических целях”. Мне кажется, что этому тезису нам надо дать бой, поддержав по этому вопросу В. И. Громова. Обратите, кстати, внимание на то, что Величко и Лазуков расходятся по ряду оч. важных вопросов. Это проказывает шаткость позиции Лазукова”.

З цього листа ми можемо зробити як мінімум два висновки.

Перший, що П. Борисковський і О. Черниш вирішили об’єднатися і написати спільну статтю, що стосувалась би ранніх етапів розвитку верхнього палеоліту. До речі, така стаття так ніколи і не вийшла в світ! Чому?

Другий. Що у них обох з’явилися “опоненти”. Хто вони? Конкретні дослідники (як от Лазуков), чи це абстрактна теза?

Ми уже згадували, що 1959 р. в “Трудах КИЧП” вийшла велика праця О. Черниша про пізній палеоліт Наддністрянщини. Позитивні відгуки на цю книгу знаходимо у різних палеолітознавців того часу. Наприклад, П. Борисковський в одному з листів від 3 березня 1960 р. пише: “В ответ на Ваше письмо от 29. 02. с.г. сообщаю, что теперь, после выхода из печати Вашей фундаментальной монографии по палеолиту Поднестровья, я охотно выступлю официальным оппонентом на защите Вашей докторской диссертации. Полагаю, что теперь постановка Вашей докторской диссертации на защиту является вполне современной. Уверен в Вашем успехе”. І дійсно, захист пройшов блискуче, і П. Борисковський був одним із опонентів.

Так само, нагадаємо, що у 1959 р. О. Чернишом на стоянці Молодове-І у культурному шарі IV відкрито найдавніше у світі житло неандертальців. Це була овальна ледь заглиблена гумусна пляма, густо насичена крем’яними та кістковими рештками, залишками вогнищ, по зовнішньому периметру якої (8?5 м) знаходилися великі масивні кістки мамонта, які мали на меті тримання дерев’яного каркасу, обтягнутого шкурами великих тварин.

Звістка про житло з Молодового-І досить швидко потрапила в усі археологічні кола колишнього СРСР і деяких соціалістичних країн. Однак західноєвропейські вчені не одразу зрозуміли, що конкретного було знайдено.

Цікавий в цьому аспекті лист П. Борисковського до О. Черниша від 23 жовтня 1964 р. Ось що він пише: “Как Вам вероятно известно, я с 11. IX. по 12. X. находился в научной командировке во Франции. 2 недели работал в лаборатории у Борда в Бордо, неделю разъезжал с Бордом по пещерам и стоянкам Дордони, неделю читал лекции и работал в Париже.

У Борда есть все ваши работы, присланные Вами. Но он совсем не знает русского языка, не может отличить существенного от несущественного в присылаемой ему довольно многочисленной русской литературе по палеолиту. В результате, о Ваших мустьерских жилищах он узнал только из моей лекции, иллюстрированной принадлежащим ему Вашим оттиском (план и фото). Ваше мустьерское жилище произвело на него и на всех бордоских и парижских французов огромное впечатление. Главное, что на фото, несмотря на полиграфические дефекты, все отчетливо видно”.

Така ж ситуація зберігається у Західній Європі до сьогодні (правду кажучи, і в Центральній Європі серед молодшого покоління археологів, які уже не вчать російську мову в школі).

Пам’ятаю, 2003 р. у Льєжі (Бельгія) в колосальній бібліотеці з палеоліту усього світу Марселя Отта я бачив досить багато книг і періодичних видань з Росії і України. Коли я запитав, як він ставиться до нових досліджень у Східній Європі, то у відповідь він знизав плечима. Окремі, дуже, важливі статті йому перекладав Валерій Ситлівий, а інші, якщо вони не мають поширеного англо- чи франкомовного резюме, залишаються невідомими для наших західноєвропейських колег.

Цікаво, що більше таких дружніх приватних листів від П. Борисковського в епістолярному спадку О. Черниша немає. Можливо, десь у другій половині 1960-х років між ними пробігала чорна кішка?

Наступний і останній лист від П. Борисковського датується 5 грудня 1977 р. (перерва у майже 20 років). Він надрукований на машинці і має такий собі офіційний відтінок. Зацитуємо деякі моменти:

“Недавно у нас на Секторе палеоліта ми с большим интересом заслушали сообщения А. Н. Рогачева и И. Д. Праслова об их поездке по Вашему приглашению на раскопки Молодовы и об открытых Вами там интереснейших мустьерских остатках. Сообщения сопровождалось цветными слайдами.

Позвольте от имени Сектора сердечно поблагодарить Вас за приглашение наших товарищей посетить Ваши интереснейшие раскопки. Мы высоко ценим то, что Вы работаете в контакте с Сектором палеоліта, регулярно (хотелось бы, правда, чтобы это было чаще!) приезжаете к нам с демонстрацией материалов, периодически приглашаете сотрудников Сектора к себе на раскопки”.

Вчувається в цих похвалах якийсь офіціоз і відстороненість. Так чи інакше, але листи поміж цими дослідниками кінця 1950-х – 1960-х років дають змогу точніше і яскравіше уявити стан палеолітичної науки в колишньому СРСР.

Олександр Черниш і Михайло Рудинський

Серед кореспонденції Олександра Панкратовича виявився лише один лист від Михайла Рудинського, що датується 11 липня 1958 р. Відчувається

велика внутрішня інтелігентність цієї людини, тактовність і коректність. Наводимо його повністю.

“Дорогий Олександр Панкратовичу,

не поставте, прошу Вас, мені на карб таке запізнення з відповіддю на Вашого ласкавого листа від 6. VI. 58!

Безнастанна сутолока із всякими справами по відділу і Інституту в цілому не дають спокійно працювати, а працювати треба багато і з напруженням. От і зараз виражаємо наших на КРЕМГЕС (С. С. Березанську, В. М. Даниленка, М. Л. Макаровича, М. М. Шмаглія) і (як завжди у нас) зо всякими ускладненнями в питаннях фінансів, транспорту і т. інш. Здається цими днями роз’їдуться і стане трохи спокійніше. Я лаштуюся до подорожі на Мелітопольщину і маю до неї добре підготуватися, треба зважити і дрібниці, і це забирає багато часу. А справжніх же сил уже мало. Втомлююся і ввечері вже не можу працювати.

Я дуже радий Вашим успіхам в улюбленій ділянці науки і дуже жалкую, що так мало і так рідко бачу Вас у Києві. Ну, що ж зробиш! Як кажуть росіяни, “насильно люб не будешь!” Я так угруз в свою тему з Кам’яною Могилою, що зовсім одірвався від усяких інших тем і завдань. Треба закінчувати. Так мало лишилося часу і так ще багато треба зробити. Отож, і не можу вихопитися до Львова, в якому був усього раз.

Спасибі за привіт і запрошення приїхати до Молодови, яка нас усіх так цікавить. Дуже хотілося б, та не маю часу. Адже подорож відбере тиждень щонайменше, а такого тижня в мене немає.

Ніяково про це писати і просити Вас, та напишу – якщо матимете якусь часинку, напишіть коротко про Ваші досягнення сьогорічні в Молодові, щоб я – не мавши змоги побачити їх у полі – міг їх собі уявити. А хто ж буде у Вас на розкопках? Кого Ви чекаєте?

Прийміть мої найкращі побажання дальших успіхів. Вітайте Катерину Костянтинівну.

Ваш М. Рудинський”.

Олександр Черниш та Іван Шовкопляс

Цікавий лист від І. Шовкопляса, що датований 11 листопада 1963 р. У ньому ми бачимо справді товариські, дружні стосунки і головне, мабуть, чи не вперше, звертання на “ти” до Олександра Панкратовича Черниша. Коли я був заочним аспірантом в Інституті суспільних наук (1979–1982), а моїм керівником був О. Черниш, я впродовж шести сезонів виїжджав з ним в Молодове-І, Оселівку. Часто спілкувався у Львові з ним. І у мене склалося враження, що йому усі говорили “Ви” і він усім і завжди говорив “Ви”. Не тільки до мене (тоді практично юнака), але й до усіх студентів і студенток, які копали в нього, до усіх місцевих хлопців-дівчат він звертався на “Ви”. Навіть до своєї дружини (в товаристві) також на “Ви”.

Це робило деяку дистанцію поміж ним та іншими людьми. Це не дозволяло фамільярності, але й не зближувало.

Так от, Іван Шовкопляс тоді писав: “Дорогий Саша! Звертаюсь до тебе в такій справі. Академія будівництва і архітектури (сектор історії мистецтва) і Академія наук УРСР готують багатотомну “Історію українського мистецтва”. В першому томі є невеликий параграф про найдавніше мистецтво, в т. ч. палеолітичне. До мене видавці звернулися з проханням проілюструвати текст пам’ятками з палеолітичних стоянок. Я запропонував їм зображення людини на “жезлі” і гарпун з лінійними нарізками, але вони вимагають у мене фото цих речей, а я можу дати тільки рисунки.

Я просив їх звернутись до тебе особисто і вони обіцяли це зробити, але очевидно не зробили, бо фото до цього часу немає. Прошу тебе прийти (краще на мою адресу) два примірники фото “жезла” і гарпуна, придатних для друкування. Може вдасться ще помістити їх – думаю що так... Це слід зробити, бо таких творів палеоліту на Україні (і не тільки) немає! Сподіваюсь, що ти задоволиши це прохання. Що в тебе нового? Що викопав нового?

Я в минулому році нікуди не їздив – сидів над роботою, закінчив її. Дуже просив би тебе почитати її.

З привітом Шовкопляс”.

В останніх реченнях йде мова про велику монографічну працю І. Шовкопляса “Мезинская стоянка”, яка побачила світ 1965 р.

Олександр Черниш і Сергій Бібіков

З Сергієм Миколайовичем Бібіковим Олександра Черниша пов’язувало багато спільних тем та інтересів ще з ранніх молодих літ на Дністрі, потім у Києві, і через дружину Катерину і через Т. Пассек (одна із перших публікацій Олександра Черниша присвячена кераміці трипільської культури).

З листів ми вибрали ті, що розкривають деякі маловідомі аспекти діяльності відділу археології Інституту суспільних наук у Львові, зокрема, про намагання О. Черниша у першій половині 1970-х років “приєднати” відділ до тодішнього академічного Музею етнографії та фольклору, яким керував Юрій Гошко. Ще раніше О. Черниш звертався до дирекції Інституту археології АН у Києві, щоб відділ перейшов у підпорядкування Інституту археології (як це було у 1940–1951 роках). Але обидва плани “прогоріли”, оскільки не мали достатньої підтримки “в верхах”. Між тим, такі питання постали, оскільки за черговою Постановою Політбюро обговорювалась проблема “багатопрофільності” багатьох академічних інститутів і шукались шляхи виходу.

Збереглася копія листа О. Черниша до С. Бібікова від 2 червня 1973 р. (від руки на листку машинопису написано: *вислав 2/VI. 73 р.*)

“Дорогой Сергей Николаевич!

Очень Вас благодарю за присланный оттиск статьи, которую Вы мне раньше прислали. Я был два дня в Киеве, но Вас не сумел увидеть, да Вы и болели в это время...

Вчера у нас змінився директор. Олексюк сдал дела, а Чугаєв їх прийняв...

План приєднання нашого відділу до Музею етнографії одобрять всі інстанції, як в Києві, так і тут (ведь план приєднання до Інституту археології в Києві не отримався)! Тому будемо чекати відповідних рішень по цьому питанню вищих організацій. Це зміцнить становище відділу, так як етнографія більш близька до профілю наукової роботи, ніж всі інші 6 відділів нашого Інституту”.

Очевидно, крім листів і телефонних розмов були ще й конкретні зустрічі з обговоренням цього питання. Уже восени С. Бібіков написав О. Чернишу знову.

“Дорогой Александр Панкратьевич!

Сразу же после нашего с Вами разговора, я встретился с Бабиным и подробно обсуждал с ним создавшееся у вас положение. Надо сказать, что сначала он отнесся пессимистически к переходу вас в этнографию или археологию как самостоятельных единиц. Потом вспомнив, что сейчас осуждается многопрофильность институтов, согласился с возможностью постановки этого вопроса, но при условии согласования его с вашим директором Чугаевым. Это надо было осуществить И. И. Артеменко. Последний тоже согласился с постановкой вопроса о приєднении вас к И-ту археологии. Он позвонил Чугаеву, но здесь не встретил поддержки. Чугаев клялся в любви к вам – археологам, обещал всяческую помощь и т. д. и т. п. Словом, они договорились встретиться в недалеком будущем и обсудить ваше положение и исправить отношение к археологии.

Вот таковы дела. Пишу Вам, потому что Вы должны быть в курсе дела. А я не забыл обещанного.

Ваш С. Бибинов

На днях состоялось заседание Президиума АН УССР, на котором рассматривался вопрос о Шовкоплясе. Как говорят, после краткого обмена мнениями и его выступления он освобожден от занимаемой должности

16 октября 1973”.

У зв’язку з останнім зауваженням щодо І. Шовкопляса, то в документах О. Черниша збереглися копії листів до І. Іванової, в яких він просить “почистити бібліографію” і повикидати звітні підозрілі прізвища, оскільки І. Шовкопляса “погнали” з археології власне за недотримання приписів і норм стосовно бібліографії – посилянь на твори “буржуазних націоналістів”. Тоді цей процес “розправи” з І. Шовкоплясом сильно подіяв на вчених з України, і особливо на О. Черниша. Ось, що він писав 27 травня (рік невідомий, можна припустити – 1974):

“Дорогая Ирина Константиновна!

Направляю Вам верстку, которую получил вчера. В тексте много пропусков строк и поэтому много мест с искажением смысла. Так, что не всё

вышло из тех страниц, которые я в последнее время отредактировал и Вам выслал.

Ещё нашел три ссылки на Полянского в тексте карты, убрал ссылки на Козловского Леона в тексте и в списке литературы, а также ссылки в тексте описаний пунктов на Клапчука. В литературе я это оставил. Я это всё сделал, чтобы у нас не было разговоров на эту тему во Львове, где особенно строго придираются к этому. Думаю, что больше придинок не может быть”.

В іншому листі він знову пише:

“Очень прошу сделать следующее:

1) На I-й стр. текста вычеркнуть фамилию Антоновича В. Б. и соответственно в списке литературы.

2) На той же I-й странице вычеркнуть фамилию Полянский 1935, 1929, 1936, 1928.

Эту фамилию желательно вычеркнуть на всех страницах, а также в списке литературы. Может быть, это лучше сделать сейчас до набора! В последнее время состоялся ряд совещаний историков, где говорилось о необходимости более строгого отношения к ссылкам на авторов, которые могут быть в списках литературы, которая находится в спецфондах для закрытого пользования. Указания по этому поводу уже начинают поступать! Это особенно важно для территории нашей республики”.

У відповідь І. Іванова поміж іншим зазначила, щоб не хвилюватися, з посиланнями у нього все добре, а те, що сталося з І. Шовкоплясом, зовсім не пов’язане з бібліографією (і справді, бібліографія була лише приводом).

Наступний лист О. Черниша до С. Бібікова уже змістовніший і конкретизованіший, але на копії відсутня дата. Можна лише здогадуватися, що написаний він навесні 1975 р.

“Дорогой Сергей Николаевич!

Извините, что отрываю Вас от дел этим письмом. Дело в том, что имеются некоторые новости.

27/III было принято постановление Президиума АН УССР о праздновании столетия Музея этнографии. Там есть параграф, где сказано, что рассмотреть вопрос о целесообразности присоединения отдела археологии нашего Института к Музею, что поручить этот вопрос академику Белодеду изучить на протяжении месяца! Этого параграфа добился Гошко. Но Иван Константинович сейчас ведь болен. Днями, говорят, в Киеве было заседание бюро отделения и там наш директор, Бабий и Иван Иванович Артеменко высказались против такого присоединения в связи с тем, что Музей принадлежит к другому отделению. Мы все очень удивляемся этому. Ведь присоединение отдела к музею этнографии – это единственный выход для нашего отдела, раз Институт археологии не ставит вопрос о присоединении отдела к Институту археологии. Институт археологии сейчас организовал ряд групп в разных городах, в газетах снова объявлен конкурс на замещение многих должностей, а наш отдел всё время остаётся в стороне на

положении пасынка, а в нашем Институте всегда неосновным, неактуальным и т. д.

Позиция по данному вопросу Ивана Ивановича просто непонятна: поддержки отдел не получил, когда обсуждался вопрос о судьбе нашего отдела.

Сейчас, говорят, после Первомайских праздников, к нам должна приехать комиссия по вопросу структуры нашего Института, но мнение по этому вопросу уже подготовлено! Представителем от археологии приедет Баран.

Не могли бы Вы посоветовать и всё же поддержать наш отдел по данному вопросу?

Вторым вопросом является вопрос о работах на Днестре. До сих пор не известно ничего о формах финансирования палеолитической экспедиции, в которую входят отряды Ивановой, Циглика и Крушельницкой (как мы договорились, когда я приезжал на совещание). Будет ли финансировать Ваша бухгалтерия или же будет перечислено на счёт нашего Института? Для последнего нужно будет открытие спецсчёта, что очень и очень сложно и главное длительно (различные отношения и справки из Киева), мы хотим выезжать уже в первых числах июня! Кто будет оформлять командировочные удостоверения и когда? Всё это непонятно!

Иванова мне прислала смету отряда, а у них полевые ставки более высокие, чем у нас! Что делать в данном случае? Ведь неудобно людям и достаточно солидным, которые будут работать в её отряде; снижать полевые по сравнению с теми, которые они получают в АН СССР.

Общую смету я уже выслал в дирекцию Института раньше.

В эти вопросы необходимо внести ясность, а то время мчится, и если всё это не будет распутано в начале июня – т. е. во втором квартале может сорваться.

Не могли бы Вы, как руководитель работ на Днестре, попросить Дирекцию срочно решить эти все вопросы, которые очень важны для своевременного начала работ на Днестре. Кроме этого идут разговоры, что с экспедиций ещё будут снимать какие-то суммы! В чем там дело?”

Наступний сюжет у переписці пов’язаний з лопаткою мамонта (5-шар мустьє стоянки Молодове-І), на якій Олександр Черниш вбачав орнаментальні нарізки і навіть фігуру оленя. Щодо цієї знахідки, то існують різні протилежні точки зору. Цікава позиція С. Бібікова у цьому питанні.

“Дорогой Александр Панкратьевич!

Большущее спасибо за письмо, да ещё с таким подарком – фото лопатки. Я, тут было прихворнул и не написал сразу же по получении. На меня лопатка произвела очень сильное впечатление. Хотя и возникло много вопросов. Самого изображения мне разыскать так и не удалось. По фотографии это сделать всегда бывает очень трудно. Но на что я не мог не обратить внимания, – это на высветленность и сбитость поверхности. Хотя

Олександр СИТНИК

такое впечатление может быть и обманчивым. Дело то в том, что представлена обратная часть лопатки, та, на которой размещен гребень. Это служит противопоставлением для определения лопатки как музыкального инструмента. В Мезине и Городок II, следы употребления размещаются на латеральной стороне лопатки, т.е. противоположной той, на которой размещен гребень. К тому же на мезинской лопатке гребень сохранен, вопреки 52 лопаткам, найденным в жилище, как предметы “черепитчатого” покрытия яранги.

Словом, очень надеюсь повидать лопатку в натуре.

Фото раскопа производит очень сильное впечатление. И я понимаю восхищение всех, кто побывал у Вас летом. В том числе и В. Н. Гладилина.

Относительно Вашего выдвижения на премию им. Мануильского. Я считаю, что Вы безусловно заслуживаете быть отмеченным самой высокой премией за выдающийся вклад в советскую археологию. Ведь более целеустремленные и результативные работы, притом многолетние, назвать в археологии, конечно, можно, но далеко не часто, если не сказать очень редко. Я бы, например, считал совершенно справедливым присудить вам Государственную премию УССР, или даже выше. Но, к сожалению, к этому я не имею прямого отношения. И выступаю как болельщик. Всё, что от меня будет зависеть я, конечно, сделаю. Но перспективно ли это? Ей богу, не знаю. Дело в том, что, как я слышал, к премии Мануильского предполагают выдвинуть С. А. Высоцкого, за книгу – “Средневековые надписи Софии Киевской”.

На госпремию УССР – “Археологія УРСР”. Но, в первом и втором случаях не всё ясно. Во всяком случае, как мне думается, и представление Вас к Госпремии было бы делом справедливым. Как бы там ни было при любых вариантах, я всегда с удовольствием поддержу Вас. Но надо, чтобы и ваш институт не дремал, а действовал смелее и активнее. Ведь совокупность работ, изданных к тому же и в Москве, производит очень фундаментальное впечатление, даёт представление об очень значительной работе! Словом, нужно больше активности.

Желаю Вам и Евгении Евгеньевне всего самого доброго. Ещё раз очень благодарен Вам за письмо и фото.

Ваш С. Бибилов

15 ноября 1976 г.”

В наступному листі Сергій Миколайович також не висловлюється конкретно щодо лопатки мамонта, вважаючи, що лопатку потрібно бачити в натурі, що абсолютно справедливо.

“Дорогой Александр Панкратьевич!

Только что вернулся из Симферополя, подводили годовые итоги в Отделе. Получил Ваше письмо. Здесь все много яснее. Что касается геометрических построений (сетки и пр.), то, по моему мнению, их присутствие бесспорно. Многое “за” и по отношению к рисунку животного.

Однако, будучи очень осторожным в таком важном деле, я предпочту все же предположительное решение. Хотя, повторяю, само присутствие линейных узоров тянет за собою и Ваше истолкование гравюры животного. Словом надо бы ещё посмотреть лопатку в натуре. Это я и попытаюсь в будущем сделать. А в общем очень интересно.

Вполне понимаю Ваше беспокойство по поводу организации работ в Молодове на широкой основе. А вот как организовать их? Мне думается, что надо действовать через дирекцию, и в частности через новостроечный отдел. Это для начала. Этому должна предшествовать развернутая докладная записка о значении этих работ. Со своей стороны, чем могу, всячески буду способствовать. Конечно, не следует полагаться только на переписку. Видимо, нужно будет и побывать здесь, проталкивая это дело...

Буквально только что получил известие от жены Равдоникаса о кончине Владислава Иосифовича Равдоникаса. Очень плохо, скорее безнадежно с В. И. Довженком.

Вот прямо таки трагедия со славистами. За очень короткое время – Корзухина, Ляпушкин, О. Третьяков, Каргер, Воронин... Умер и Сергей Черников (Ленинград). На днях скончался и Сандро Каландадзе. Вы его, конечно, знали”.

Олександр Черниш і Олексій Окладніков

Відомо, що О. Черниш підтримував дружні зв'язки з Олексієм Павловичем Окладниковим. Вони зустрічалися в Москві і в Ленінграді, але в Молодове відомий вчений так і не потрапив. О. Черниш звернувся до О. Окладникова підтримати його і дати відповідний відзив на отримання премії Мануїського. На що академік відповів:

“Дорогой Александр Панкратьевич!

Рад был Вашему письму и присланной Вами книги: из неё наглядно виден колоссальный по объёму вложенного труда и по значению научному исследованый палеолита Приднестровья.

Если теперь, нередко, принято поражать мир незрелыми идеями, на ничтожном материале или вовсе без одного, то Ваша работа представляет замечательного сочетание мысли и факта.

Высоко ценю Вас и Ваши труды!

И всегда готов служить Вашему доброму делу, как и всякому добру в этом мире. Но Вашему – в особенности.

Необходимый Вам отзыв высылаю завтра же, по получение книги и письма, т. е. 11-го января. Остальное: дело почты, как она работает.

Шлю Вам дружеский привет и пожелание здоровья и успеха в науке в наступившем 1974 году.

Ваш: А. П. Окладников”.

Список научных работ Александра Панкратовича Черниша

1947

Палеолитическая стоянка у села Владимировка // КСИА АН СССР. – 1947. – XXI. – С. 47–54.

1949

Новые палеолитические местонахождения на территории Молдавской ССР // КСИА АН СССР. – 1949. – XXVI. – С. 15–21.

Пізньопалеолітична стоянка коло села Володимирівка // АП УРСР. – Київ, 1949. – Т. II. – С. 284–288.

1950

Новые данные о палеолите и мезолите Днестра // КСИА АН СССР. – 1950. – XXXII. – С. 26–39.

Новые исследования Владимирской палеолитической стоянки // КСИА АН СССР. – 1950. – XXXI. – С. 89–95.

Редкая находка палеолитического кремниевого наконечника на Днестре // КСИА АН СССР. – 1950. – XXXV. – С. 129–131.

Краткое сообщение об археологических разведках 1948 г. на Днестре // БКИЧП. – 1950. – Вып. 15. – С. 94–96.

1952

Мустьерские местонахождения Среднего Поднестровья // КСИИМК. – 1952. – Вып. 48. – С. 56–61.

Про спосіб виготовлення трипільської кераміки // Археологія. – 1952. – Т. VII. – С. 176–181.

1953

Володимирівська палеолітична стоянка. – К., 1953. – С. 3–75.

Владимировская палеолитическая стоянка // БКИЧП. – 1953. – Вып. 17. – С. 43–51.

Палеолитическая стоянка Бабин I // КСИИМК. – 1953. – Вып. 49. – С. 56–64.

Звіт про дослідження палеоліту на Середньому Дністрі // Наукові записки ІСН АН УРСР. – К., 1953. – Т. 1. – С. 153–183.

Исследования палеолитических памятников на Днестре // Сессия Института истории материальной культуры Молдавского филиала АН СССР. – Кишинев, 1953. – С. 18–20.

Пещера с древними рисунками // БКИЧП. – 1953. – Вып. 18. – С. 99–103.

Кирилловская стоянка // БСЭ. – Т. 21. – 1953. – С. 1.

1954

Карта палеоліту УРСР // Наукові записки ІСН АН УРСР. – К., 1954. – Т. 2. – С. 67–152.

Нова робота по найдавнішій історії УРСР. Рец. на: *Борисковский П. И.* “Палеолит Украины”. – МИА. – № 40. – 1953 // Вісник АН УРСР. – К., 1954. – С. 73–76.

Исследования палеолита на Днестре // КСИИМК. – 1954. – Вып. 56. – С. 120–132.

1955

Исследования позднепалеолитических стоянок Среднего Поднестровья // КСИИМК АН УССР. – К., 1955. – Вып. 4. – С. 159–160.

Флейта палеолитического времени // КСИИМК. – 1955. – Вып. 59. – С. 129–130.

1956

Новые находки из раскопок стоянки Молодова V на Днестре // КСИИМК. – 1956. – Вып. 63. – С. 150–152.

Палеолитическая стоянка Вороновица I // КСИИМК. – 1956. – Вып. 63. – С. 40–47.

Дослідження на Дністрі в 1950–1951 рр. // АП УРСР. – 1956. – Т. VI. – С. 189–193.

Изображение человеческой фигуры палеолитического времени // КСИИМК АН УССР. – 1956. – Вып. 6. – С. 38–39.

Разведки палеолитических памятников на Днестре в 1952 г. // Известия Молдавского филиала АН СССР. – Кишинев, 1956. – № 4 (31). – С. 119–127.

1957

Многослойная стоянка Молодова V // КСИИМК. – 1957. – Вып. 67. – С. 45–53.

Изображение человека палеолитического времени // КСИИМК. – 1957. – Вып. 67. – С. 133–134.

Краткие итоги исследований позднего палеолита Поднестровья // ТКИЧП. – 1957. – Т. XIII. – С. 315–323.

Проблема хронологии позднего палеолита Европейской части СССР // КСИИМК. – 1957. – Вып. 69. – С. 3–11.

Основные итоги исследований позднего палеолита Приднестровья // Всесоюзное совещание по исследованию четвертичного периода. Тезисы докладов. – М., 1956. – С. 23–25.

1958

Палеолитическая стоянка Молодова I // БКИЧП. – 1958. – Вып. 22. – С. 118–121.

Исследования стоянки Молодова V в 1955 г. // КСИИМК. – 1958. – Вып. 73. – С. 48–56.

1959

Нова пам'ятка первісного мистецтва // МДАПВ. – К., 1959. – Вип. 2. – С. 40–53.

Про статистичний метод у вивченні палеоліту та мезоліту // МДАПВ. – К., 1959. – Вип. 2. – С. 29–39.

Бабин // УРЕ. – 1959. – Т. II. – С. 390–391.

Поздний палеолит Среднего Поднестровья // ТКИЧП. – 1959. – Вып. XV. – С. 5–214.

О стратиграфическом значении молодых стоянок // Рабочее совещание по стратиграфии и периодизации палеолита Восточной Европы. Тезисы докладов. – М., 1959. – С. 24–26.

1960

Остатки жилища мустьерского времени на Днестре // СЭ. – 1960. – № 2. – С. 149–152.

К вопросу о жилищах мустьерского времени // КСИА АН УССР. – 1960. – Вып. 10. – С. 3–10.

Исследования мустьерского поселения на Днестре в 1956–1958 гг. // БКИЧП. – 1960. – Вып. 24. – С. 111–118.

Некоторые итоги исследований палеолита Поднестровья (1946–1957 гг.) // Материалы и исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской Народной Республики. – Кишинев, 1960. – С. 3–21.

Вороновица I // УРЕ. – 1960. – Т. 3. – С. 18.

1961

Мустьерские слои стоянки Молодова V // КСИИМК. – 1961. – Вып. 82. – С. 77–88.

Основные результаты исследований позднего палеолита Среднего Поднестровья // Материалы Всесоюзного совещания по изучению четвертичного периода. – М., 1961. – Т. I. – С. 440–446.

Результаты новейших исследований палеолита Днестра // Четвертичный период. – К., 1961. – Вып. 13–16. – С. 377–384.

Мустьерські шари багаточарових стоянок Молодове I та Молодове V // МДАПВ. – 1961. – Вип. 3. – С. 3–21.

Палеолітична стоянка Молодове V. – К., 1961. – 176 с.

Некоторые вопросы периодизации и геологической датировки палеолитических памятников Европейской части СССР в связи с исследованиями последних лет на Днестре // ТКИЧП. – 1961. – Т. XVIII. – С. 89–93.

1962

Остатки жилища мустьерского времени // *Anthropozoikum*. – Praha, 1962. – Т. 10. – С. 49–52.

Дослідження мустьє на Дністрі в 1959 р. // МДАПВ. – 1962. – Вип. 4. – С. 3–18.

Новые палеолитические местонахождения на Днестре // БКИЧП. – 1962. – Вып. 27. – С. 143–146.

Молодове // УРЕ. – 1962. – Т. IX. – С. 315.

1963

Абсолютный возраст верхнего палеолита (солютре, тип граветт) Приднестровья по данным радиоуглеродного анализа // Доклады АН СССР. – М., 1963. – Сер. геол. – Т. 143. – Вып. 2. – С. 410–413 [соавт. *И. К. Иванова*].

1964

Верхній шар багаточислової стоянки Молодове I // МДАПВ. – 1964. – Вип. 5. – С. 3–14 [співавт. *И. К. Иванова*].

Новые данные по абсолютному возрасту позднепалеолитических слоев стоянки Молодова V на Среднем Днестре // Доклады АН СССР. – 1964. – Т. 156. – Вып. 2. – С. 315–317 [соавт. *Е. А. Алексеев, Н. Д. Кинд, И. К. Иванова*].

К вопросу о времени сложения родового строя // Краткие сообщения Одесского археологического музея за 1962 г. – Одесса, 1964. – С. 81–85.

Об абсолютном времени палеолитических памятников Поднестровья // I симпозиум по археологии и этнографии юго-запада СССР. Тезисы докладов. – Кишинев, 1964. – С. 3–4.

Основні результати досліджень палеоліту Подністров'я // Ювілейна наукова сесія ЛДУ. Тези доповідей. – Львів, 1964. – С. 27–29.

1965

Об абсолютном возрасте палеолитических памятников Поднестровья // Стратиграфия и периодизация палеолита Восточной Европы. – М., 1965. – С. 117–125.

Ранний и средний палеолит Поднестровья. – М., 1965. – С. 3–137.

Многослойная стоянка Молодова V и ее геология. – Квартенерия – Рим, 1965. – Т. VII. – С. 197–215 [соавт. *И. К. Иванова*].

Исследования мустьерских слоев многослойных стоянок Днестра Молодова I и Молодова V в 1963–1964 гг. // Материалы сессии, посвященной итогам археологических и этнографических исследований в 1964 г. в СССР. – Баку, 1965. – С. 52–53.

Дослідження поселень мустьєрської доби в останні роки (1963–1964) // 39 наукова сесія ЛДУ. Тези. – Львів, 1965. – С. 59–60.

Деякі підсумки вивчення палеоліту Середнього Подністров'я // Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Хмельницький, 1965. – С. 64–66.

Основні підсумки досліджень палеоліту Середнього Подністров'я // Ювілейна наукова сесія Чернівецького ун-ту. Тези доповідей. – Чернівці, 1965. – С. 95–97.

1966

Дослідження кам'яного віку на Дністрі в 1965 р. // Тези 40-ї наукової сесії ЛДУ. – Львів, 1966. – С. 82–83.

Исследования каменного века на правом берегу Днестра в 1965 г. // Пленум Института археологии АН СССР 1966 г. Секция “Палеолит”. Тезисы. – М., 1966. – С. 41.

1967

О номенклатуре позднепалеолитических орудий в связи со статистическим методом // КСИИМК. – 1967. – Вып. 111. – С. 3–11.

1968

Палеолитическая стоянка Атаки I // БКИЧП. – 1968. – Вып. 35. – С. 102–112.

Основні підсумки археологічного вивчення території західних областей УРСР за роки радянської влади // УДЖ. – 1968. – № 2. – С. 100–107.

Раскопки в Оселивке // АО 1967 г. – С. 202–203.

Основні підсумки досліджень палеоліту Середнього Подністров'я // УДЖ. – 1968. – № 11. – С. 100–105.

Вивчення палеоліту та мезоліту на Дністрі в 1965–1966 рр. // Матеріали 2-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів, 1968. – С. 105–107.

1969

Палеолитические стоянки Приднестровья и условия жизни их обитателей // Природа и развитие первобытного общества. – М., 1969. – С. 103–111.

Хронология мезолита Поднестровья // СА. – 1970. – № 1. – С. 9–18.

Исследования в Оселивке на Днестре // АО 1968 г. – М., 1969. – С. 266–267.

Атаки // УРЕ. Радянська енциклопедія історії України. – К., 1969. – Т. 1. – С. 92.

Бабин // УРЕ. Радянська енциклопедія історії України. – К., 1969. – Т. 1. – С. 96.

Володимирівка // УРЕ. Радянська енциклопедія історії України. – К., 1969. – Т. 1. – С. 353.

Вороновицькі стоянки // УРЕ. Радянська енциклопедія історії України. – К., 1969. – Т. 1. – С. 360.

1970

Основные итоги археологических исследований западных областей Украины за годы советской власти // Тезисы докладов сессии отделения исторических наук АН СССР. – М., 1970. – С. 5–8.

Исследования в Кормане на Днестре // АО 1969 г. – М., 1970. – С. 220–221.

Дослідження кам'яного віку на Дністрі в 1967–1968 рр. // Матеріали 3-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів, 1970. – С. 101–102.

1971

Исследования многослойной стоянки Кормань IV в 1970 г. // Тезисы докладов, посвященные итогам полевых археологических исследований в 1970 г. в СССР. – Тбилиси, 1971. – С. 3–21.

Исследование стоянки Оселивка I в 1968–1969 гг. // КСИА АН СССР. – 1971. – Вып. 126. – С. 68–77.

Дослідження найнижчих мустьєрських шарів Молодова V в 1962–1964 рр. // Археологія. – 1971. – Вип. 1. – С. 13–21.

Работы палеолитической экспедиции Института общественных наук // АИУ в 1968 г. – 1971. – Вып. III. – С. 100–105.

Оселивська стоянка // УРЕ. Радянська енциклопедія історії України. – 1971. – Т. III. – С. 298.

Молодове // УРЕ. Радянська енциклопедія історії України. – 1971. – Т. III. – С. 298.

Наукові досягнення відділу археології // Матеріали звітної наукової конференції ІСН АН УРСР. – К., 1971. – С. 77–81.

Наукова сесія у Львові // Археологія. – 1971. – Вип. 2. – С. 112.

Важлива праця з історії викопної людини. Рец. на: *Пидопличко И. Г.* Позднепалеолитические жилища из костей мамонта на Украине. – К., 1969. – 163 с. // Археологія. – 1971. – Вип. 2. – С. 110–111.

1972

Новые данные о палеолите Закарпатья // БКИЧП. – 1972. – Вып. 35. – С. 129–133 [соавт. *М. С. Демедюк*].

Розкопки стоянки Кормань IV в 1969 р. // АДУ в 1969 р. – К., 1972. – С. 311–312.

Про стратиграфічне вивчення багатошарових стоянок Дністра // Матеріали XV-ї наукової конференції ІА АН УРСР. – Одеса, 1972. – С. 50–52.

Стоянка Кормань IV на Днестре // АО 1971 г. – М., 1972. – С. 311–312.

Підсумки вивчення палеоліту і мезоліту Прикарпаття // Культура і побут населення Українських Карпат. – Ужгород, 1972. – С. 106–108.

1973

Развитие материальной культуры и изменения природной среды в конце плейстоцена – начале голоцена и проблема перехода палеолита в мезолит // Первобытный человек, его материальная культура и природная среда в плейстоцене и голоцене. Тезисы докладов всесоюзного симпозиума. – М., 1973. – С. 79–81.

Исследования стоянки Кормань IV // АО 1972 г. – М., 1973. – С. 347.

Разведки в Закарпатской области // АО 1972 г. – М., 1973. – С. 348 [соавт. Р. Т. Грибович, В. П. Савич, Б. С. Ярошинський].

Розвиток досліджень в галузі археології в Західному науковому центрі АН УРСР // Вісник АН УРСР. – К., 1973. – № 6.

Багатошарова стоянка Кормань IV і її стратиграфічне значення // Археологія. – 1973. – № 9. – С. 41–54.

Краткие итоги двадцатилетних исследований палеолита и мезолита украинского Прикарпатья // ААС. – Kraków, 1972–1973. – Т. XIII. – С. 21–33.

Стоянка Атаки VI і деякі питання мезоліту Придністров'я // Археологія. – 1973. – Вип. 12. – С. 11–26.

Development of industry and environmental changes, at the end of Pleistocene and the beginning of Holocene as related the transition from Paleolithic to Mesolithic // Prehistoric Man, his industry and environment the Pleistocene and Holocene. – М., 1973. – Р. 40–41.

1974

Раскопки многослойной стоянки Кормань IV на Днестре // АО 1973 г. – М., 1974. – С. 358.

Фізико-географічна характеристика Прикарпаття, Волині і Закарпаття та історія археологічного вивчення цього району // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. – К., 1974. – С. 5–18.

Стародавнє населення Прикарпаття, Волині і Закарпаття за доби давнього кам'яного віку – палеоліту // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. – К., 1974. – С. 75–88.

Палеолитическая стоянка Кормань IV // Материалы по четвертичному периоду. – К., 1974. – С. 399–411.

К вопросу о соотношении границ палеолит-мезолит и плейстоцен-голоцен и особенности развития материальной культуры и природной среды Прикарпатья // Первобытный человек, его материальная культура и природная среда в плейстоцене и голоцене. – М., 1974. – С. 149–151.

1975

Поселення Молодове I (другий пізньопалеолітичний шар) // Археологія. – 1975. – Вип. 16. – С. 49–56.

Исследования на Днестре // АО 1974 г. – М., 1975. – С. 370–372 [соавт. *Р. Т. Грибович*].

Итоги работ Днестровской палеолитической экспедиции 1974 г. // Новейшие открытия советских археологов. – К., 1975. – С. 122–123.

Стародавнє населення Подністров'я в добу мезоліту. – К., 1975. – 168 с.

1976

Исследования в Кормане и Молодове на Днестре // АО 1975 г. – М., 1976. – С. 405–406.

Раскопки в Кормане в 1974–1975 гг. // *Early Man News*. – Tubingen, 1976. – S. 14.

Многослойная стоянка в Молодово // *Early Man News*. – Tubingen, 1976. – S. 14.

1977

Исследования многослойной стоянки Молодова I // АО 1976 г. – М., 1977. – С. 388.

Многослойная стоянка Кормань IV и ее место в палеолите // Многослойная стоянка Кормань IV. – М., 1977. – С. 7–77.

Развитие присваивающего хозяйства и характер изменения природной среды в период палеолита и мезолита на территории Прикарпатья // Палеоэкология древнего человека. – М., 1977. – С. 117–122.

Слідами давніх культур // Жовтень. – Львів, 1977. – № 7. – С. 145–147 [співавт. *В. В. Ауліх, І. К. Свєшніков, В. М. Цигулик*].

1978

Наслідки стратиграфічного вивчення палеолітичних пам'яток Прикарпаття // Археологія. – 1978. – Вип. 27. – С. 3–12.

Некоторые итоги многолетних исследований палеолита и мезолита Прикарпатья // Проблемы палеолита Восточной Европы. – Л., 1978. – С. 197–207.

Исследования нижних слоев Молодова I в 1976–1977 гг. // Доклады 17-й конференции ИА АН УССР. Тезисы. – Ужгород, 1978. – С. 25–26.

Исследования мустьерских слоев многослойной стоянки Молодова I в 1977 г. // АО 1977 г. – М., 1978. – С. 398 [соавт. *Р. Т. Грибович*].

О времени возникновения палеолитического искусства в связи с исследованиями стоянки Молодова I в 1976 г. // У истоков творчества. – Новосибирск, 1978. – С. 18–23.

Бабин // УРЕ. – 1978. – Т. I. – С. 378.

Бабин // УСЭ. – 1978. – Т. I. – С. 278.

1979

Вороновицькі стоянки // УРЕ. – 1979. – Т. I. – С. 335.

Вороновицкие стоянки // УСЭ. – 1979. Т. I. – С. 393.

До питання про час виникнення мистецтва // Вісник АН УРСР. – 1979. – С. 46–50.

Исследования мустьерских слоев стоянки Молодова I // АО 1978 г. – М., 1979. – С. 421 [соавт. *Р. Т. Грибович*].

1980

К вопросу о длительности существования палеолитических поселений и количества их обитателей // Первобытная археология. – К., 1980. – С. 57–62.

Исследования мустьерских слоев стоянки Молодова I в 1978–1979 гг. // Доклады 18-й конференции ИА АН УССР. Тезисы. – Днепропетровск, 1980. – С. 25–26.

До питання про час виникнення мистецтва // V-та Подільська історико-красознавча конференція. Тези. – Кам'янець-Подільський, 1980. – С. 107.

Исследования многослойной стоянки Молодова I // АО 1979 г. – М., 1980. – С. 351.

1981

Кормань // УРЕ. – 1981. – Т. V. – С. 411.

Кормань // УСЭ. – 1981. – Т. V. – С. 311.

Пам'ятки палеоліту Прикарпаття і Волині. Ранній і середній палеоліт. Пізній палеоліт. Мезолітичні пам'ятки Подністров'я // Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку. – К., 1981. – С. 3–21, 134–139.

Исследования стоянки Молодова I // АО 1980 г. – М., 1981. – С. 320–321 [соавт. *Р. Т. Грибович*].

Многослойные молодовские стоянки // Археология и палеогеография позднего палеолита Русской равнины. – М., 1981. – С. 121–126.

1982

Молодівські стоянки // УРЕ. – 1982. – Т. VII. – С. 320.

Молодовские стоянки // УСЭ. – 1982. – Т. VII. – С. 321.

О типах жилищ и характере поселений мустьерских охотников // XI-й международный конгресс INQUA. Тезисы докладов. – М., 1982. – С. 341.

Многослойная стоянка Молодова I // Молодова I – уникальное мустьерское поселение на Среднем Днестре. – М., 1982. – С. 6–102.

1983

Раскопки стоянки Молодова I // АО 1981 г. – М., 1983. – С. 331–332 [соавт. *Р. Т. Грибович*].

Особливості соціального ладу мустьєрської та домустьєрської доби // Вісник АН УРСР. – 1983. – Вип. 6. – С. 42–46.

On the type of Dwelling and the character of settlement of Mousterien Hunters // XI INQUA Congress. Abstracts. – М., 1983. – С. 64.

Мустьєрські житла в Подністров’ї // Археологія. – К., 1983. – Вип. 44. – С. 3–6.

1985

Продолжение исследований многослойной стоянки Молодова I на Днестре // АО 1982 г. – М., 1985. – С. 372 [соавт. Р. Т. Грибович].

Про час виникнення мистецтва // Матеріали з історії та культури. – К., 1985. – С. 34–35.

Некоторые итоги, проблемы и перспективы исследований палеолита Приднестровья // Всесоюзная археологическая конференция: достижения советской археологии в XI пятилетке. Тезисы докладов. – Баку, 1985. – С. 361–362.

Мустьєрські житлові споруди та поселення відкритого типу // VI-та Подільська історико-краєзнавча конференція. Тези. – Кам’янець-Подільський, 1985. – С. 372 [співавт. Р. Т. Грибович].

Поздний палеолит Украины // Археология УССР. – К., 1985. – Т. I. – С. 54–83.

Праця з найдавнішої історії // Вісник АН УРСР. – К., 1985. – № 10. – С. 107–109.

К вопросу о рубеже между палеолитом и мезолитом на территории Европейской части СССР в связи с радиоуглеродными определениями абсолютного времени // Геохронология четвертичного периода. Тезисы. – М., 1985. – С. 83.

1986

Раскопки стоянки Молодова I // АО 1984 г. – М., 1986. – С. 325–326.

Особенности хозяйства, социального строя и экологических условий существования палеолитического и мезолитического человека на территории Прикарпатья // Проблемы социальной экологии. Тезисы. – Львов, 1986. – Ч. 1. – С. 58–60.

1987

Исследования в Оселивке // АО 1985 г. – М., 1987. – С. 430.

Эталонная многослойная стоянка Молодова V // Многослойная палеолитическая стоянка Молодова V. – М., 1987. – С. 7–93.

Предисловие. Физико-географическая характеристика региона. Краткая история археологических исследований // Археология Прикарпатья, Вольни и Закарпатья (каменный век). – К., 1987. – С. 9–11.

Общая характеристика периода // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (каменный век). – К., 1987. – С. 9–11.

Ранний и средний палеолит // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (каменный век). – К., 1987. – С. 12–27.

Поздний палеолит Поднестровья, Закарпатья // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (каменный век). – К., 1987. – С. 28–42.

Мезолит Поднестровья // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (каменный век). – К., 1987. – С. 89–97.

Дослідження багат шарових стоянок кам'яного віку Оселивка I та Оселивка II на Дністрі // 7-ма Подільська історико-краєзнавча конференція. Тези. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 3–4 [співавт. Р. Т. Грибович].

Следы пребывания раннепалеолитического человека на северо-западе СССР // БКИЧП. – 1987. – Вып. 56. – С. 103–108 [соавт. А. Б. Богучький, В. С. Артюх].

1988

Раскопки многослойной стоянки Оселивка I // АО 1986 г. – М., 1988. – С. 377.

1989

Палеоліт Подністров'я: проблеми, підсумки, перспективи // Вісник АН УРСР. – К., 1989. – Вип. 1. – С. 48–56.

О мустьерских жилищах и поселениях // Каменный век: памятники, методика, проблемы. – К., 1989. – С. 72–81.

О закономерностях геологических условий залегания палеолитических поселений Среднего Поднестровья и характере природной среды // Четвертичный период: палеонтология и археология. – Кишинев, 1989. – С. 154–166.

О результатах сопоставления нижних слоев многослойных стоянок Среднего Поднестровья // Первобытная археология. – К., 1989. – С. 35–42.

Рец.: Про деякі питання найдавнішої історії людства // Археологія. – 1989. – № 3. – С. 146–147.

1990

Деякі підсумки, проблеми та перспективи досліджень палеоліту Подністров'я // 1-а Тернопільська обласна наукова історико-краєзнавча конференція. Тези. – Тернопіль, 1990. – С. 9–11.

Про найдавніші сліди заселення Східних Карпат людиною кам'яного віку // Народознавча науково-практична конференція, присвячена 100-річчю з дня народження Т. Легоцького. – Мукачеве, 1990. – С. 36–37.

1991

О некоторых особенностях методики исследования палеонтологических стоянок и жилищ // КСИА АН СССР. – М., 1991. – Вып. 202. – С. 24–27.

1992

Пам’ятки стародавньої історії Європи // Вісник АН УРСР. – К., 1992. – № 7. – С. 105–107.

До питання про час і шляхи найдавнішого заселення Східних Карпат людиною давнього кам’яного віку // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 1992. – Вип. 2. – С. 12–13.

Розвиток археологічних досліджень в західному регіоні України за післявоєнні роки // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. – Львів, 1992. – Вип. 2. – С. 5–7.

1993

Деякі результати практичного використання методів ізотопного датування в дослідженнях палеоліту Подністров’я // *Studia archaeologica*. – Львів, 1993. – № 1. – С. 12–14.

Територія Подністров’я в епоху палеоліту (стан дослідження) // Записки НТШ. – Львів, 1993. – С. 9–23.

1995

Найдавніші сліди заселення Східних Бескидів людиною давнього кам’яного віку // Проблеми археології Східних Карпат. – Ужгород, 1995. – С. 15–22.

Археологічні дослідження на території західного регіону України в повоєнні роки // МДАПВ. – Львів, 1995. – Вип. 6. – С. 7–17.

1998

Археологічна діяльність Юрія Полянського // Постаті української археології. МЛАПВ. – Львів, 1998. – Вип. 7. – С. 14–16.

**“EPOCH OF CHERNYSH” IN STUDY OF PALEOLITHIC OF WESTERN
UKRAINE (TO 90-YEARS ANNIVERSARY OF THE DAY OF BIRTH OF
OLEKSANDR PANKRATOVYCH CHERNYSH (1918–1993))**

Oleksandr SYTNYK

Ivan Franko National University of Lviv

Universytetska str., 1, Lviv 79000, Ukraine

e-mail: sytnyk@farlep.lviv.ua

Life and scientific activity of O. Chernysh – well-known archaeologist from Lviv, is described at the paper. General biographic information is presented; the analysis of surveys in the valley of Middle Dnister during 1940–1960th is given. Main attention is paid to

Олександр СИТНИК

complex archaeological researches of basic Paleolithic sites of Molodove-I, Molodove-V and Korman'-IV, that were conducted in 1960–1980th. The great importance of O. Chernysh's collaboration with the representatives of different natural sciences, especially with I. Ivanova from Moscow, is emphasized.

In addition some letters addressed to O. Chernysh from the famous scientists – P. Efimenko, M. Rudinskyi, S. Bibikov, P. Boriskovskyi, I. Ivanova, I. Shovkopliash – are given.

Keywords: Upper Dnister region, Paleolithic, Western Ukraine, Lviv, archaeological researches, Molodove.

**“ЭПОХА ЧЕРНЫША” В ИЗУЧЕНИИ ПАЛЕОЛИТА ЗАПАДНОЙ
УКРАИНЫ (К 90-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ АЛЕКСАНДРА
ПАНКРАТЬЕВИЧА ЧЕРНЫША, 1918–1993)**

Александр СЫТНИК

Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ул. Университетская, 1, Львов 79000, Украина

e-mail: sytnyk@farlep.lviv.ua

Описана жизнь и научная деятельность известного львовского палеолитоведа А. П. Черныша. Приведены главные биографические данные, дан анализ разведывательных работ в долине Среднего Днестра в 1940–1960-х годах. Главное внимание сосредоточено на комплексных археологических исследованиях эталонных палеолитических стоянок Молодово-I, Молодово-V и Кормань-IV, которые велись в 1960–1980-х годах. Подчеркнуто важность сотрудничества А. Черныша с представителями различных естественных наук, в первую очередь с И. Ивановой из Москвы.

В дополнении представлены некоторые письма к А. Чернышу от известных ученых – П. Ефименко, М. Рудинского, С. Бибилова, П. Борисковского, И. Ивановой, И. Шовкопляса.

Ключевые слова: Надднестрянщина, палеолит, Западная Украина, Львов, археологические исследования, Молодово.

Стаття надійшла до редколегії 11.02.2008

Прийнята до друку 10.06.2008